

קטעים אחדים מתוך 'אזכרה ליל"ג'

א

האזכרה לנשמת יל"ג, שאנו עושים בשנה זו, מתחילה אצל כולנו בהתאוננות על השיכחה. "רק עשרים שנה עברו מיום מותו של גורדון, וכבר שכחו את גדול-משוררנו, שעמד בראש תקופה שלמה בספרותנו" – מעין קובלנה זו מנסרת עכשיו בעולמנו. פורה שר של שיכחה, שאליו שיוע המשורר והתחנן, כי יבוא וישכיחהו את "צרות נפשו כי רבו" ושאל תחינתו הוא לא שעה, שלט בנו בכולנו מבלי משים וכאורח לא-קרוא בא וישכיחנו את המתחנן, את י. ל. גורדון! כך, בקירוב, יוצא מרוב דברי הדוברים והכותבים והבאים להזכיר. והנה אם הקובלנה הזאת באה רק לשמש פתיחה לנאומים נשפיים ולמאמרים עתוניים, נקבלה, אבל אם לדין – יש הרבה תשובות ופירוכות עליה. ראשית: מה דווקא גורדון? ובשנות-היובל של אחרים, של הלפנוזנים, למשל, האב והבן, של מאפו, סמולנסקין, ליליינבלום, ברוידס וכו' – כלום לא נוכל להתחיל גם כן בטענה זו ממש? שהרי מי אינו נשכח אצלנו? שהרי מי אינו נשכח אצלנו? שהרי את מי זוכרים... יותר נכון: את מי יודעים אצלנו מעיקרא? – ואת שירי יורשו של גורדון שבימינו, לא את שמו, פלוני בן פלוני, הנזכר בהקפה גם בעתונים יהודים-לועזים, כי אם את שיריו ממש בעברית, יודעים אצלנו הרבה?... – בעם ממש, לא "עדה" ולא "עדר", בעם, ששפת-ספרותו בפיו ובבתי-ספרו, ששם מחנכים את ילדיו על ברכי גדולי סופריו ומשורריו; בספרות ממש – לא "כתובת שעל גב המצבה" – בספרות חיה, שהוצאותיה הגדולות והטובות, המתכוונות לטובת הכלל, מוציאות בזול לעם את מבחר-חיבוריהם של סופרי-המופת שלה – שם יש מקום לידיעה, לזכרון, ושם יש מקום גם לטענה ולתמיהה, אם גדול זה או אחר נשכח משום מה; ואף טבעי הוא, כשעומדים אז באותה ספרות על החזיון ומבקשים לברר את סיבותיו. ברם אצלנו... אצלנו, שהאינטליגנציה היא אסימילאטורית

ולועזית בהכרח – ידברו על "נצחון הרעיון הלאומי" בתוכה כמה שידברו – המון-העם, ביחוד בכרכים, גם כן עומד על עברי פי הטמיעה, והעברית, בכל אופן, גם לחלקיו היותר טובים, היותר חיוניים, היא שפה חתומה; אצלנו, שבתי-ספר עבריים, אשר בהם יזכירו את שם יל"ג לתלמידים, יש רק אחדים, ספורים, בארץ-ישראל ("ה"חדרים" שלנו, בארץ-ישראל כמו בחוץ-לארץ, הן עוד לא הגיעו למדרגה כזו!); אצלנו, שגם בתוך המחנה הקטן, הנשאר, של המשכילים-החובבים, העומדים מסיבה זו או אחרת נגד גלי הטמיעה, המטפחים ומכלכלים את ספרותנו הלאומית וקוראים בה, אין טעם-קריאה אמיתי ואין קבלת-רושם בלתי-אמצעית; אצלנו, שגם היודעים עברית הבינונים המעטים, כשהם קוראים בכתבינו העברים המעטים, אינם דומים בתפיסתם ליודעים שפה אחרת חיה וקוראים בה, והראיה – שגם שירי המשוררים ה"מקובלים" וה"אהובים" אינם שגורים גם בפיות קוראיהם המובהקים, לא כמו שמצאנו אצל אחרים; אצלנו, שמיעוט ופחיתות ידיעת השפה העברית אינם רק ברוחב, בנוגע לכמות, כי אם גם, ובעיקר, בעומק, באיכות-הידיעה; אצלנו, שארבעת ספרי-שיריו של יהודה ליב גורדון יצאו לפני שלושים שנה ולא יספו ושגם סמוך לשעת יציאתם, בחיי המשורר ובשעת יובלו, למשל, היו רק ארבעה-חמישה אנשים בין מנייני הקוראים שהבינו קצת עברית וידעו קצת מי הוא בעל-היובל, "ויתרם אנשים אשר גם חתום את שמם בלשון-הקודש לא ידעו", ועוד אתמול היו נכונים לכבד איש כגורדון ב"מטאטא שמכבדין בו את הבית" והיום לא באו אלא רק לשם סעודת-הכבוד ולהגיד למשורר – ברוסית כמובן! – כי עד היום לא ידעו כלל, שזה האיש הוא משורר (איגרת יל"ג, ר"ד), – אצלנו, – שאול אשאלכם, אלופי ומיודעי, אצלנו – איזה מקום יש לדבר על דבר שיכחה, על שיכחה ששכחו את יל"ג?

מר לְעֶקְרָה, מר מְנָה לְמִשְׁפָּלָה,
שׁוּה לֹא כְּאֵבָה נוֹה לְרִיק חָלָה;
וּמֵר מִשְׁתִּיחֵן לְלֵבֵב אֵם חוֹמָלָה
לְרֹאוֹת אֶת יְלִדָה נֶפֶץ אֶל הַסֵּלַע.
וּלְמִי, הַמְשׁוֹרֵר בְּשִׁפָּה נוֹבְלָה,
אֶל מִי מִשְׁלִשְׁתֵּן מִחֻלְתְּךָ נִמְשָׁלָה?

מאיך גיסא, "השיבלים הבודדות", הנזכרות באותו השיר, שהוא
ההמשך מסוף "למי אני עמל?", כלומר, העברים היחידים, ששורש-נשמתם
בשירה העברית, עליה חיי-רוחם ולה בהכרח יישארו נאמנים עד נשימתם
האחרונה – אלה יודעים את גורדון, קוראים את גורדון ואלה גם זוכרים את
גורדון, עתה, כיום הזה, כמו לפני שלושים וגם לפני חמישים שנה,
באודיסה, במקום שאין כמעט חיים עברים, אבל יש ירחון עברי, אשר
בראשו עומד אדם ויהודי גמור באהלו, שיודע להראות זאת גם בצאתו,
נעשה זכרון פומבי לנפש-המשורר. אצלנו, ביפו ובירושלים, במקום שכבר
יש איזו התחלה לחיים עצמיים ומעט בני "עם ישראל חי", למרות הכל,
הרבו עוד יותר לכבד את זכרון צור-שירתנו, אשר "כליותיו כלו בחיק"
שירי ההגיון והעלילה שלו, אשר נא חלינו וסבל מכאובינו, אשר "מן
החושים בו ועד המחשבה" היה – בעווננו – רק "חלי ודאבה"; זכרון אותה
הנשמה הענתותית, רבת-הפצעים וזבת-הדם, אשר "ראשי מאוייה הופו
כולמו" ו"מתום" – בסוף ימיה – "לא היה במו", אשר "תבל היה לה
כמדבר" –

ובלב קו תהו

מאין פמהו.

הדבר ברור: אם גורדון נשכח, הרי בכל אופן לא יותר מחבריו ובני-
גילו עודרי-ספרותנו אתו, ואף לא שיכחה שם החזיון שלפנינו, כי אם
חוסר-ידיעה, שאת סיבותיו אין לבקש אלא בזה, ש"הקוראים-הזוכרים
האחרונים", אם כי לא כלו, אם כי לא היו אחרונים בדיוק, כחששו של
המשורר, הנה גם לא נתרבו במידה גדולה, כתרועתם של אחרים, באופן
שלהמון-קוראים ולזכרון-עם אין עוד כל תקוה למשורר עברי. ואולם אם
ללא אמת היתה הצעקה במחננו, זה המחנה הקטן והדל, המסור אם מעט
ואם הרבה לספרותנו, על דבר הישכח גורדון; אם הצעקה, כאמור, הבליעה
בחפזה את שאלת מי ומי השוכחים או הסיחה דעת ממנה, הנה אי-אפשר
שלא לציין, כי זעיר-שם עלו בתוך המחנה הזה גופא גם קולות אחרים,
קולות משונים, שהשכיחו בשאון ובכוונה את הצד הזה של השאלה
והקדישו כל מעינם וכל שטף-דיבורם לצד השני, לבלתי-נזכר לבדו. הללו

בכלל לא התאוננו על עובדת-השיכחה, כי אם הכריזו עליה, הטעימו אותה והוציאו ממנה מסקנה "מעניינת": גורדון נשכח, שמע מינה שהוא ראוי לזה; המשורר אינו נזכר, שמע מינה... שלא היה משורר; שמע מינה, ששטחי יותר מדי הוא גורדון המשורר בשביל ה"זוכרים" בני דורנו, הקוראים המודרניים. אנחנו, שיש לנו – כביכול – לקרוא את פלוני ואת אלמוני, המשוררים האמיתיים, מי זה מאתנו ילך לנוע על ה"פובליציסט" גורדון, שידע רק להילחם ב"שולחן ערוך" והיה רק בעל-לשון, אבל לא ידע את האהבה, לא ידע את הטבע, לא ידע את האשה וכו' וכו'. – והנה, אף על פי שלהיכנס בפולמוס מפורט עם בעלי הדעה הזאת אולי לא זו השעה ולא פה המקום, בכל זאת אי-אפשר לי גם כן לעבור עליהם בשתיקה גמורה. נראה, שבעלי התביעות ה"גדולות" האלה חושבים (אם הם חושבים בכלל ואם אינם מדברים בעלמא, כסומא בארובה, בכדי שייראו כבני הדור, כבאי כוח התקופה החדשה, שעליהם, כמובן, ה"חובה" מוטלת לבטל תכלית ביטול את הדור הקודם ואת התקופה שחלפה...), כי משורר הוא דווקא רק זה האיש היודע להתפעל מהרים, מיצרים, מעבים, מקסמי-לילות, השר על קיץ וחורף ואביב ובציר, הנאנח במתיקות על מסתרי יצרי היצור הפלאי הזה, ששמו אשה; ומכיון שיל"ג לא הפליא לעשות בכמו אלה, הרי... משל למה הדבר דומה? לקוראת המונית זו, המאמינה בתום ובטיפשות-לבה, ש"פּוֹאֵט" הוא רק זה שפניו חיוורים כשלג ומחלפות-ראשו ארוכות ועיניו שחורות ובווערות כגחלי-אש, ואם שלוש אלה, חס ושלום, אין לו, ויצא לגבי דידה מסוג הפייטנים! באי כוח הדור החדש והטעם החדש אינם יכולים כלל לשוות בנפשם, שכשם שיל"ג היה יכול להיות משורר נערץ גם למרות זה שתסרוקתו, מהלכו ומלבושיו, כפי שהעיד עליו בעל-ה"זכרונות ומחשבות" ב"השילוח", שנה ראשונה, לא היו כנהוג אצל משוררי-אירופה הישנים והחדשים, כך יכול היה לדעת מלהט הרגש השירי וכל מעמקיו, אם כי לא היה "בעל-מקצוע" בדברי בנות-חוה ו"חידותן" ולא עגב על ה"נאוות" מדילסברג ומשאר מקומות (כבודן של אלה, כמובן, במקומו מונח!). האנשים האלה אינם משערים כלל, שיכול אדם להיות משורר גדול אף כשאינו משורר-האָרוֹטִיקָה, או אף כשאינו מחיה נשמות לפגרים מתים של הטבע, אלא לבו נתון בעיקר להעיקר בשבילנו בטבע: לחי ולמַדְבֵּר, לאדם וליחוסים שבין אדם לחברו. נשווה בנפשנו: שני אנשים שוכבים בחדר אפל אחד ושומעים צלצול פעמון בית-תפילה רחוק

לראש אשמורת. האחד חושב על הצלצול, על צליליו, על הודו, על נעמו, ומחשבות השני נתונות משום-מה, בעיקר, למצלצל, לבן-האדם העומד שם במרחק ומושך בפעמון. הוא חד לנפשו חידות, אם אותו המצלצל הוא איש אשר שנתו תערב עליו וחובת-משרתו לקום ולמשוך בפעמון היא בעוכרי-שנתו, או – מי יודע? – אולי האיש סובל מנדודי-שינה, כל הלילה יתהפך על משכבו ואין נחת, והשעה, שעת קומו לעבודת-חובתו, דווקא היא מביאה גאולה לו? ... וכך הוא הוגה במצלצל עד שהדי-הצלצול כמעט שנבלעים בשבילו... התחשבו, רבותי, כי קרש הוא האיש השני? התאמינו, כי מחשבותיו הן פחות עמוקות ממחשבות-הראשון והתרשמותו פחות דקה מהתרשמותו של חברו? לא! לאו דווקא תוכן-מחשבות זה או אחר עושה את האדם לחושב, כי אם אופן-המחשבה; לאו דווקא התוכן הרומאנטי של השיר, עושה את בעל-השיר למשורר, כי אם כוחו להתרגש באמת ולבטא על פי דרכו את רגשותיו האנושיים. ובזה – האם לא הראה יל"ג את כל כוחו ויכלתו הגדולים? האם לא ידע לתת ניב-שפתים נמרץ לגילו וצערו, להבעיר לבות אנשים בדברים היוצאים מלבו הוא, לצקת בו לכל המאוס בעיניו, לגלוג – לכל השנוא עליו? האם לא היה גם בנערותו הפה הנותן אמרי-שפר, הביטוי הברור לשאיפות, תקוות ונתיבות חדשות? האם לא היה הוא בשירתו נושא הקידמה האנושית ברחוב-היהודים, מליץ ההתנערות וההשתחררות? ואחר כך – האם ההתמרמרות על סדרי-החיים המכוערים, על ההשקפות המאררות, על "אוסף החצץ בו מילאו את פינו" ("תמרורים"), אינו תוכן די הגון לשירת-עוז, לשירה אמיתית? והאם אפילו המבטא האחד הזה שהזכרתי כרגע אינו מצלצל כדבר היוצא מלפני המשורר-השליט?

כן, כמעט ששכחתי. בזה הן הכל מודים: יל"ג היה בעל-לשון! ואולם, מוסיפים ה"מבינים", רק בעל-לשון. וראיה לדבר? הוא מעריך את אד"ם הכוהן על "ידיעתו את דרכי-לשוננו על בוריה מאין כמוהו" ("איגרות יל"ג, ג'). הקורא-המבקר המודרני של חמש-עשרה השנים האחרונות גם את זה יחשוב לו לעוון. ולא יראה הקורא ה"דק" הזה, כמה יקרה היא זו ההוקרה שהוקיר המשורר המתחיל (האיגרת ההיא נכתבה בשנת תרי"ח) את רבו המשורר המובהק, כמה יש בה מאותו היחס של מחדש אמיתי, של נושא תרבות חדשה, למי שקידמהו מעט וקרוב לו

בזמן אל מול המבטלים אותם, את שניהם, בשם העבר הרחוק, המת ברובו. בזמנו של יל"ג הצעיר, היוצא על הבימה, היתה כל הספרות העברית, כידוע, המצאות בביאורי מקראות ואגדות-חז"ל, "חידות" בשמות-עצם פרטיים שונים הנמצאים בתנ"ך, לחדד בהם את הארכיזם הסמוכים על שולחן-חותניהם.... העלאת-גרה בחרוזים טפלים וחקירת-קדמוניות על אנשים סופרים מימי הביניים. באד"ם הכוהן ראה גורדון הצעיר אדם חי וקרוב, הטווה את החוט הלאה, הבא לא לכבור מים בכברה, כי אם להוסיף אבן על זה, שבניו אחריו יקראו בנין התרבות העברית החדשה. ואם אד"ם הרבה להכניס עסקי-משפחה בשירים, וגורדון בשביל עצמו מצא לנכון לבלי לעשות כך ("בנים לי נולדו – שירי לא באו"; תחת זאת במזמורי-תהילה למלכים, לרוזנים לעשירי-ארץ יצא בעקבותיו, כידוע), הנה בעבור זה לא שטה לב השני מהראשון, אחרי שהשפה העברית היתה בעיני המשורר הצעיר רעייתו של הכוהן הגדול ("הבאת ביכורים"), שהרבה סבל ממנה והרבה התענה עליה, ולמה יימנע לתנות את צערו הפרטי לפניה ולשפוך דמעות-ששונו או אכלו בחיקה? בבעל "שירי שפת-קודש", למרות כל מגרעותיו, ראה יל"ג משורר בעל כוח חדש הבא עם עניינים חדשים ויודע הרבה מיסורי השפה וחבליה...

...אָדָם אָחַד ! לְךָ אֶשָּׂא עֵינַי,

אֶסְפְּנֵי-נָא אֶתָּה — — —

וכשראה את הביטול והזלזול מצד אנשים ידועים למורהו ורבו, מצד האנשים היודעים רק לבטל ולזלזל מדור דור, חשב בחמת-רוחו: "הנה לשיר בשירים לא ייטיבו ממנו וכל פשעו וחטאתו, כי עודנו חי עמנו היום". "אולם אנוכי – הוא מוסיף הלאה – אשר גם אנוכי עודני חי בעצם עלומי ועודני חפץ לחיות בארץ, אנוכי לא אוכל לחשוב לו עוון זה" (שם, במכתב הג'). אלה הם דברי הבא בשם ספרות נולדת חיה לעומת הדורשים אל המתים ורק אל המתים. אין החי יכול לבלי לכבד את החי, אשר "מִצָּה והתענג משד שיריו וכו' ומעודו איוותה נפשו להיות יודע ומבין בשפת קודש למצער כמוהו" (שם). "למצער כמוהו" – כמה ענוות-עלומים ויושר

צעיר בשתי המלים האלה! "למצער כמוהו" – אבל באמת הן ניתנה לו יותר מתפילתו, שהרי אפילו בשיריו הראשונים של יל"ג, שנכתבו עוד בהשפעתו של בעל "החמלה", "דל מבינ" ו"המשורר והמתאונן", כבר עלה התלמיד על רבו לא רק ברוח בת-השירה – קצת פחות דיאקטיקה, פחות התפלספות וקצת יותר אינטנסיביות ציורית, יותר חיוניות – כי אם גם ברוח משפטי השפה העברית, התכת סיגנונה, סלסולה ושכלולה. כבר שם יש מבטאים ("מכוס השושן אל יקבני חוח", בדרך משל), שהם תמונות שלמות, מה שכמעט לא נראו עדיין. ב"אהבת דויד ומיכל" זו הפואימה שהובלה שי לאד"ם (עוד תיזכר בהמשך-דברינו), אמנם, אין עוד אותו הטמפו החי, השוטף, המתאים כל כך לפאפולה המעניינת והמפליאנו כל כך ב"אסנת בת פוטיפרע" שגם זו היא אחת הפואימות הקדומות של גורדון (נדפסה ראשונה ב"שירי יהודה", שנת תרכ"ו); אין עוד הרבה מאותן הקומבינאציות המקוריות בתרזים חדשים, שאנו מוצאים מיד ב"משלי יהודה", ספר שיצא בשנת תר"ך ושהיה כמעט ערוך לדפוס, כפי שאנו למדים ממכתב אחד, בשנה שאחרי צאת "אהבת דויד ומיכל", היא שנת תרי"ח. אבל גם כאן יש סימנים מובהקים רבים לכל חיוניות-השפה שבפי המשורר-התלמיד ולכל העתידות הנכונים לפניו. הלא ייפלא, שיל"ג זה, שלא היה משורר-הטבע, אליבא דכולא עלמא, השכיל, בכל זאת, כבר אז לפנות לשמש השוקע בפשטות פיוטית ובלשון, שבה עוד לא פנה אליו איש מאנשי השירה העברית עד יל"ג ולאמור:

הַבְּנֵה־רִים, שְׁמֶשׁ, חָרָה אֶפְךָ.

כִּי אֶת מוֹסְדֵימוֹ תַצִּית בְּרִשְׁפִּיךָ

וַיַּעַל עַמּוּד-הָאֵשׁ הַשָּׁמַיִם?

בכלל, כמה לא נכון הוא לרוב אותו חיתוך-הדין: "פלוגי הוא רק בעל-לשון, משורר מן הראש ולא מן הלב", יתברר לנו מתוך זה שנזכור, כי גזירה ביקורתית זו שגורה בפי מבקרי כל דור ודור ביחס למשוררי הדור הקודם לו. התאמינו, שגורדון בעצמו, בכתבו בשנת תרכ"ט למבקר המודרני בזמנו אברהם יעקב פאפירנא, בעל ה"קנקן חדש", לא נמנע

מהביע את דעתו, ש"ה' לעבענזאן (כלומר, אותו אד"ם הכהן, שבתפוש יל"ג העלם בעט היה לו הוא סמל וצלם, ושבאמת שמר לו את נאמנותו עד ימיו האחרונים. ראה איגרת קס"ג ועוד) אינו משורר מטבעו, כי ידיעתו בשפת עבר ודקדוקה רבה ורחבה וכו', אבל איננו משורר אמיתי בעבור חושו בו היבש כעץ. כותב הוא את שיריו בהשכל ובעיון דק, אבל לא בהרגש ובהתפעלות; דבריו יוצאים מן הראש ולא מן הלב. אדם כזה יוכל להיות חוקר ומבאר ומדקדק ופילוסוף וכל מה שתחפוץ, אבל לא משורר, מפני שהכלי היותר פועל בשיר הוא הלב וההרגשה, וזה אין לו" (איגרות יל"ג, ע"א). ממש מה שנאמר עליו, על יל"ג, לאחר כך, אמר הוא – בהיסחפו בזרם-הזמן – על אד"ם. כאשר נעשה לו כן עשה הוא וגמולו שב בראשו! אבל האם הדבר הזה אין בו בכדי ללמדנו מה? ...

במידה ידועה הדבר מוכן: רגשות אחרונים משכיחים את הראשונים; ולאחר שהרגשות האינטימיים של הדור הקודם, שיצרו את לשונו השירית, שהם-הם חיו אותה, נתנו את רוחם בה ומהודם עליה, לאחר שאלה מיטשטשים ונשכחים אצל בני הדור הבא, מתקבל אצלם רושם, כאילו לראשונים לא היתה אלא איזו ידיעה לשונית ושירה מן הראש, אבל לא מן הלב – כלומר, מן הלב הדופק עתה, ברגע זה! ואולם אנו, בכל הבנתנו את מקור המשפטים שבכיוצא באלה, מן הראוי לנו לשדות בהם נרגא. אל-נא נשכח, שכל משורר בעל לשון חדשה באמת אי-אפשר שלא יהיה משורר מן הלב, בהיות שהראש הקר אין בכוחו לחדש מעשי-בראשית ולתת און בידי בעליו ליצור בריאה אורגנית כבריאת-הלשון, הלשון החדשה באמת מורה תמיד גם על חידוש-התוכן ועל שירה לבבית. גורדון היה מחדש גדול בלשון העברית, רק בפיליטוניו שכתב על רגל אחת יש שהלשון האפילה על התוכן הבלתי-עשיר, ויש שהיה בה גם מן "הסרח העודף" ... אבל ביצירותיו, לא רק בפואימותיו, כי אם גם בפרוזה שלו, חשף הרבה שפוני-סגולותיה של הלשון העברית, לש בעיסתה לישה גדולה, הרה נפלאות בצירופיה עם הארמית והתווה לה גם נתיבות חדשות. צאו והשוו את השפה עם כל אופני-דיבורה העממיים, התלמודיים, ש"בכף-רגל עגל" לשפת "בסתר-רעם" של מנדלי – האם נופלת הראשונה וקודמת מן האחרונה והמאוחרת? ומאין באה לו ליל"ג הלשון הזאת, שעד בואו לא ידע איש להשתמש בה כמותו, כלומר, מאין נברא אצלו זה הצורך הגדול

לברוא לו לשון חדשה, שבכדי למלאותו טרח כל מה שטרח ועשה כל מה שעשה? האם לא מתוך ההשגות החדשות שהשיג, האם לא מתוך התוכן הפנימי החדש, שחי בו, במשורר הגדול, וביקש לו מוצא וביטוי? האם לא "חוש-המשורר", כלומר צירופי המושגים הממשיים וההרגשות הריאליות החדשות – למצער, אז – שקיננו והסתערו בו בכוח ואייל, האם לא אותו החוש הוא שחולל גם את פלאי "בעל-הלשון" הזה, את הסיגנון הגורדוני?

אין כל ספק, שגם בנוגע לאד"ם, שקידמהו, צדק במשפטו גורדון ה"מביא-ביכורים" התמים מגורדון בעל המכתב המובא למעלה, מגורדון המשורר המפורסם, שלפיכך הוא, אולי, כבר מתכוון – ואולי גם שלא בידיעתו – לעשות נחת-רוח למבקרים הצעירים הבאים עם הרוחות החדשות המנשבות. גורדון, ש"כל חושיו היו מכורים לעברית לצמיתות", אי-אפשר היה לו שלא לחוש ולדעת את כל גודל הצעד-קדימה שעשה אד"ם בשירה העברית ביחס לבעל "שירי-תפארת", למשל. גורדון הרגיש בוודאי די-הצורך שאד"ם, אשר הוא בעצמו עלה עליו כל כך, הוא יותר מבעל "שירים בשפת קודש", כי מגמתו אינה רק בלשנית, כפי שאפשר להוכיח על פי המובן המדוייק של השם הזה, אלא משורר גדול בדורותיו, מורם בהשקפות-חיי ובהיי-נפשו מעל כל בני דורו. ברם, יל"ג, רבותי, היה משורר חזק לא רק בדורותיו. זהו מה שאני רוצה להזכיר לכם. הוא קיבל בת-שירתו מאד"ם ומסרה לביאליק, ואנו כולנו, הניצבים פה, יודעים, כי אכן גדלה ויפתה השמש שזרחה לפני עשרים שנה מזו ששקעה אז, כי גם שיר בינוני בכמות ובאיכות כ"בית-עולם" עולה, בכל זאת, לאין ערוך על השיר בשם זה אצל יל"ג: "בית מועד לכל חי". יתר על כן. לא רק בנוגע לשירת האדם היחידי יודע ביאליק את אשר לא ידע יל"ג, לא רק להרעיד נפשנו בגורל חיי האשה האלמנה כשהיא לעצמה, שממנה נחל את שירו, מבלי כל תרעומת על "הני רשיעי", לא רק להרעיד שפתינו בשחקת-חנינה על "תקות-העני" ליזר-מנדל המלמד, בלי כל שייכות דווקא לעולן של הלכות-פסח, לא רק להכניסנו לעולמו של התלמיד-חכם הצעיר העברי ("המתמיד") בלי כל אינטריגה של חילוף-פאספורטים ("יוסף בן שמעון"), אלא גם במה שקורין "מוטיבים אזרחיים" חזק ומקיף ומרעיד שיר כ"אכן חציר העם" יותר מ"עדר-אדוני" ומהבית:

אַךְ חֲצִיר הָעָם יְתוּר לֹו בְרַפֶּשׁ, / הַחֲצִיר כֶּסֶה כָּל אֲגַמֵי הַנְּפֶשׁ –

ב"סילוק-שכינה". יודעים אנו גם כן, כי בעוד שאחרי הפוגרומים הראשונים כתב גורדון רק את "אחותי רותמה", שיר שבכל רכותו, כמעט הבלתי-גורדונית, ובכל ים-היגון שבתוכו, סוף-סוף, אינו נקי מהוראת-דרך לארצות-הברית, הוראת דרך פרוגרמטית ומוגבלה, ומתנחומי-החולשה, המתאימים לסניגור מ"דרך בת עמי", "לא לך החרפה, כי אם למעניך" – הנה ביאליק, אחר קישינוב, התעלה עד פואימה-תוכחה לירית ב"משא-נמירוב", עד הדברים העזים והמרים כמוות וכשיבה בקישינוב עצמה. ואף מה שנוגע לאפיקה ציורית – לא סיפורית – ניסה גורדון רק באחרית ימיו לשים פניו אל המדבר והשאייר לנו אך קטע מהקדמה, שגם היא אינה אלא חזרת על האמור, בעוד שביאליק נתן לנו יצירה נשגבה וגמורה מזה העם.

עם גדול נרם, בני ענקים כלם,
 הם נפלו – חרבותם תחת ראשיהם –
 גם היום בעבור הערבי עליהם
 ובכידונו לא יגיע עד קרסלם.
 (יל"ג, "דור המדבר")

כל זה בוודאי נכון. כל זה ידוע... ובכל זאת אין אני יודע אם אחטא לגולת-הכותרת של שירתנו הצעירה באמרי, כי בנוגע לעליה והתרוממות על הקודם לא רק שלא נופל "האריה המת" מהשנהב החי, כי אם גם גדול כוח-הקפיצה של יל"ג מאד"ם על זו שעשה ביאליק מיל"ג. את הטון הלירי האמיתי, האדיר והנוגע כאחד בנימים הכי נסתרות של לבבנו, ודאי שלא ידעה שירתנו עד ביאליק (מיכ"ל ומאנה לא היו אדירים ואף הם הן מתו, סוף-סוף, בילדותם), ואולם המעוף השירי הגדול, הפאתוס הלאומי המזעזע, רחבות-הרגש ועוז ביטוי – כל זה לא זר כבר לבעל "במצולת-ים", "בין שיני אריות" וגם בהרבה עמודים מ"קוצו של יוד"!

ולפיכך, מדי דברי על יחסם של חוגי קוראים ידועים לגורדון, הנני חוזר ואומר: לא מתוך רוב-עמקות יתיחסו ככה לשירת יל"ג, כי אם להיפך, מתוך שטחיות מעציבה; לא מתוך טעם מפותח ביותר לא יקראו ולא ילמדו

בעל פה את שירי יל"ג, כי אם מתוך קוצר-רוח וחוסר-חיבה לשירה העברית. הקוראים המעטים בני דורו של גורדון היו, אמנם, בעלי דרישות לא-גדולות, אבל הם קראו את שירי משורריהם לא רק בנחת ובסבלנות, כי אם גם בחיבה, בעוד שהקורא ה"מפונק" של היום נחפז יותר מדי ויודע רק לבעוט. הייפלא, שלגורדון אין כל ערך בימינו? והדבר שאין צורך לאמרו הוא: אין חולק, שחלק גדול מאוד מיצירותיו של יל"ג נתיישנו, כלומר, אינן עושות עלינו כמעט כל רושם – ופשיטא שמהרבה והרבה מדבריו ודעותיו נתרחקנו מאוד! – אבל, בכל זאת, יכול אני לומר מפי הנסיון, שכתבי יהודה ליב גורדון, למרות מה שאין בתוכם ובתכניתם הרכבה יתירה, עושר ציורי רב וגילוי עולמים מיוחדים, נצחיים, הנם עד היום וצריכים להיות עד היום בשבילנו אוצר כל יקר תרבותי, באר מים חיים ומקור שירת-עם אשר כל חפץ לא ישווה לה.

ב

אם הימים האלה, שאנו חיים בהם כעת, ימי הפירוד הגופני ופיזור-הנפש, ימי טשטוש-הצורה והחרם הכלכלי, ימי המעשים הקטנים והמשעולים הצרים, הנם ימים רעים לישראל – הנה הימים, אשר בהם יצא יל"ג על בימת הספרות העברית, היינו לפני יותר מששים שנה, ימי ראשית התבגרות תנועת ההשכלה בקרב יהודי-רוסיה, היו ימים מכוערים בחיי בני ישראל. העניות לא היתה אז גדולה משל עכשיו, אבל איזו יבושת נוראה, עמוקה וקשה מכהיום, שררה ברחוב-היהודים בליטא עם פרושיו, סרסוריו, בטלניו, שדכניו, מוזגיו וראשיו. גם החוטפים מתקופת-ניקולאי עוד התהלכו חיים לעיני כל, קוממיות! ואם ר' ופסי הכוזרי-האכזרי מ"קוצו של יוד" איננו, בתור אדם, כפי שאנו יודעים, הטיפוס של רב ישראל ליטאי (אף כי בוודאי היו וישנם בין כוהני-הדת שלנו גם הרבה גרועים מזה בפעילות-התכונה, באדישות לכל עניני העדה, בהתבטלות מפני התקפים, בחנופה לאלה שפרנסתם מהם, והיום – וביחוד בערים הגדולות – גם בעשייתם את בניהם ל"גויים" גמורים!) – הנה מה שנוגע לשמגר הפרנס מ"שני יוסף בן שמעון", המדקדק לקיים מצוות הלוויית מתיו, אם כי "טרוד

הוא מאוד בצרכי הציבור", הרי זה תמונה מדויקה וחיה (גם במובן הפסיכולוגי) מהמושל היחידי אז בקהילות-יעקב. "הטירדה התמידית בצרכי ציבור" של השממיות הללו היתה – למוץ דם העניים, בעלי המלאכה וכל המתפרנסים מיגיע-כפיים ולמסור לצבא את בניהם, בני ההמון, תחת בני-בעלי-הבתים העשירים המתנועעים על הגמרא.

לשפלות המצב התרבותי של ערי-ישראל בעת ההיא יש לנו עדים נאמנים, הלא הם הרבה ממכתבי יל"ג, המכונסים בשני כרכים ע"י המנוח וייסברג. "ציבורי בתי הרס, גלים נצים, גדודי אנשים משחרים לטרף והמון עברים נצים, מעט מהם סוחרים בסחורת פרוסיה במעשה צעצועים ובפטורי ציצים, ושאריתם משמרים הבלי שוא, קנאים ובעלי חצים, או חובשי בית-המדרש ומחשבי-קצים, וכולם ישנים שנת מרמיטא, נרדמים בחזקה ואינם מקיצים". – האיגרת הזאת, איגרת נ"ד, נכתבה בשנת תרכ"ו, היינו כעבור כמעט עשר שנים משנת הדפוסו את "אהבת דוד ומיכל", והוא כבר עקר אז את דירתו מפוניבו (או פה-ניבז, כמו שהוא מציין באיגרת אחת) והתיישב בטלז – אך "סדנא דארעא חד הוא", נאנק המשורר שם. ב"ציבורי בתי הרס, בגלים הנצים" לא ישבו משכילים וחכמים ולא גרו סופרים ומליצים". אינטליגנציה עברית, טובה או רעה, כמו היום, לא היתה אז כלל. אמנם, גם עתה, בתקופתנו, נמצאת התרבות העברית, זאת אומרת, ביטוייה הספרותי, בחוג צר, הספרות שלנו גם היום נקראת, כידוע, על-ידי מעטים ומובנה על-ידי יחידים. אבל המעטים והיחידים האלה הנם כבר, לאשרנו, סביבה, קטנה, זעירה, אבל סביבה, וכמעט שלמה; לנו התרבות העברית אינה צעצוע ושעשוע של שני אברכים המשוחחים עליה ביניהם בין מנחה למעריב, כי אם צורך נפשי עמוק, לחם ומים. ספרותנו העברית עוד אינה עממית, במובן החשוב כל-כך של מלה זו, אבל היא שואפת לזה, היא כבר עומדת על דרך זו, ובכל אופן לעם-הקוראים העברים הקטן היא ענין עממי. לא כן אז. המשכילים הספורים – אחד או שנים בעיר – לא הגיעו בעת ההיא גם למדרגה של חוג צר; הם לא היו עדיין סביבה כלל. בספרים עברים חזרו מחבריהם על פתחי-נדיבים, שכמובן לא פתחום ולא קראום, וכל הקהל הקורא בכל רחבי ליטא היה קומץ דל מ"מעמד" הסמוכים על שולחנם של חותניהם או על שולחן של נשיהם, שקראו איש את דברי חברו ושתו בחלקות איש לרעהו או עקצו וקינטרו

איש את אחיו. הרוצה לעמוד על היחסים הנלעגים במקצת והנוגעים עם זה עד הנפש, ששרר אז בין הסנוניות הראשונות, בין אבות-אבות האינטליגנציה העברית של דורנו, יקרא את איגרות יל"ג הקדומות. באיגרת הראשונה שלו, למשל, שאנו מוצאים בקובץ-האיגרות, משנת "ברכה וישועה", היא שנת תרי"ח, ימצא גם מעט תמימות בנוגע ל"הגביר הנכבד והמשכיל השלם, תפארת-משכילים והדר-עשירים, חוטר-גאוה מגזע רמי-היחש", שאליו הוא כותב; גם הכרת טובה ל"הידיד המשכיל", שהואיל להזכיר את המשורר לפני אותו "חוטר-הגאוה" ו"לשית את פרי הגיוני-עלומיו למאור-פניו"; גם מבטאים אחרים אופייניים מאוד מאוד... אבל יחד עם זה יש כבר הכרה עמוקה, ש"לשון קדשנו מקוממת עדתנו ומחברת לבות-בניה, אלו בוניה, בעבותות אהבה ואחוה בכל ארצות-תפוצותיהם".

גבה-הקומה נראה מד, גם כשהוא כפוף! בכלל, איגרות יל"ג במידה שהן מעניינות לתיאור פרצופה התרבותי של תקופתו, באותה מידה חשובות הן להבנת דמות-דיוקנו של המשורר, שהוא מעורה בעל-כרחו בקטנות ובדלות-סביבתו, ויחד עם זה מעולה ומתנשא עליה לאין ערוך. מן האיגרות ההן מתבלטת לפנינו קומתו של יל"ג עם כל היתרון לאדם שבה, למרות כל הפגימות. בצורת אותם המכתבים, למשל, יש המצאות-חן תפלות, הרבה שפת-יתר, קורטוב לא-קטן של התגדרות בתארים, בחרוזים, בלפ"קים, בכל מיני לשון נופל על לשון – כל אלה כלי-זינם הגדולים והכבדים של משכילינו בימים ההם – אבל, תחת זאת, בעיקר-תוכנם אין, מאידך גיסא, כל קוקטיות וקאפריסות של, נאמר, המשוררים דהאידינא! שם הכל כובד-ראש, נאמנות-לב ומעשיות. ואחרת, אמנם, גם לא יכול היות. הבאים בחליפת-מכתבים אז הן היו יחידים, יקרים, דרכי-החיבור קשים; ועל כן היה כל מכתב מעין מאורע, ביחוד אם עוד צורף אליו איזה עלה של "צייטונג", שהיה תמיד אורח הגון ביותר ויקר-המציאות. יל"ג כותב-המכתבים הרגיש לפעמים, אולי בבלי-יודעים, כי הוא הוא הבא לשאת את התרבות העברית על כתפיו – והמשא כבד ונכבד גם יחד! מרובי-איגרותיו נשקף לנו ליטאי איתן, עקשן ותקיף בדעתו, בעל מידות ישרות, אם כי בינוניות, אוהב-תורה, כל מין תורה, וממית עצמו עליה, נבהל על פרנסה, על שלום ביתו ומשפחתו, שהוא מסור אליה עד לקיצוניות, אבל לא "נחפז לקבל פז" ויודע להקריב הרבה על מזבח היקר

והקדוש לו; אוהב את הכבוד, שומר עליו בכל כוחו ונוקם ונוטר למשנאיו, אבל יחד עם זה נקי-נפש, רַע מצויין וגלוי-לב עם ידידיו כ... כמשכיל משנות העשרים למספרנו.

עוד נשוב לתכונות יל"ג ולאגרותיו בהמשך-דברינו. ועתה נחזור לעניננו, שהוא רוח הזמן ההוא והימים ההם, ונאמר, שעם כל הקומיזמוס הגלוי, האלמנטארי, אשר במשכילי דורו של יל"ג בדרך כלל, הנה אין לשכוח בשום אופן, שבכדי להיות משכיל אז, בכדי לחפוץ להיקרא בשם משכיל, דרוש היה, על כל פנים, להיות אדם-המעלה בבחינה ידועה! אמנם, כשאנו מעיינים עכשיו במליצותיהם ובהגיונותיהם של בני הדור ההוא, אין אנו יודעים להחליט, אם באמת חשבו והרגישו האנשים ההם בכל זה, מה שאין אנו מוכשרים לחשוב ולהרגיש, או אפשר שרק כאילו התחפשו, כאילו השיאו את עצמם לחשוב על זְרוּעַ הַנֶּחֱסֵה הַגְּבוּהָ שֶׁל אֱלֹהִים ולהרגיש, כביכול, את "הדר-הטבע על כל הר וגבעה" – וכל רוח אמיתי לא היה בהם... אבל אם גם כן, אם גם לשם מצוות-השכלה, מצוות-אנשים מלמודה, הביעו מחשבות אשר לא חשבו ורגשות אשר לא הרגישו – יבורך זכרם, כי הגדילו לעשות! כי איך שיהיה, ובכל זה, כמו גם ביחס המיוחד שלהם ל"גברת-השפות" העתיקה, היתה מרידה, לפעמים שלא במתכוון, בהווה השנוא, בדורם, דור עני, שהיה עני גם ממחשבותיהם ומרגשותיהם אלה. בדור כזה ובחיים כאלה ובמצב תרבותי שכגון דא לא ייפלא מה שהמשכילים העברים הבודדים, "צמחי ה' אשר החלו לצמוח מתחתם", המשורר הווילנאי ותלמידיו הנוהים אחריו, לרבות יל"ג, כל זמן שנהה, לא חפצו לדעת כלום מחיי וילנה ואגפיה והתהלכו באשר התהלכו, לרוב בעולמות מופשטים ובחיים לא להם. "זמיר עריצים השמיעו במרום, קולות אלוהים המליטו, העלו רומה" על החמלה ועל העצב, על האהבה ועל התאוה, על הקנאה ועל השנאה, על ההצלחה ועל האושר, על הנצח ועל השארת הנפש, על מוצאי ערב ובוקר – דברים שהיו כמעט מחוץ לתחומם הממשי וייתכן שגם לא נגעו בהם באמת. ייתכן מאד, שנגיעה אמיתית, חיה, בלתי-אמצעית, היתה להם כלל לא לתכני שירתם הלקוחים בהקפה, כי אם אך ורק לשפת-שירתם, ללבוש-הקדומים היפה, שההווה הקיים ליכלכו וגם גזר עליו מעין נידוי, ואשר אליו התאימו בכוונת מכוון גם גוף יפה, כלומר עניינים נשגבים. וזה ודאי הוא: השפה העברית

וצליליה, פסוקי התנ"ך ומלותיהם כשהם לעצמם היו להם קולטוס, עבודת-אלוהים ממש.

מָה אֶהְיֶה שִׁיחָתָהּ, הַגּוֹת בָּהּ, סִלְסִלָהּ,

לְמִקְדָּשׁ הָיְתָה לִי, כִּפְנֵי אֱלֹהִים פָּנִיָהּ.

(כל שירי, ח"ה)

כך מספר גורדון אחר כ-כך על יחסו בימים ההם לשפה העברית, גורדון, זה האיש, שהסנטימנטאליות בכלל היתה זרה לטבעו תמיד. ואולם הוא הדבר, שזו לא היתה רגשנות עשויה כל עיקר – ביחס זה לא היה שום אבק-זיוף; הוא היה מקור כל חייהם הממשיים, המים החיים המעטים, ששרדו להם ברחוב הקנאים וה"עקרבים", אשר אליהם ישבו. הם, הכוחות היותר טובים שבעם, בבואם – נעזרים מרוח-ההתחדשות שהחלה לנשוב אז זעיר שם באהלי יעקב – לשים מסלול חדש לשירת עמם, לא יכול גם לעלות על דעתם, ששפת השירה הזאת תהא לא שפת-עבר, שפת כתבי-הקודש, שפת-ארץ-מולדתם היחידה. ובחירת השפה הידועה – בחירה שבידיעה ובהכרח – הסבה גם בבחירת תכנים ידועים. אנשי-ה"שכל" ההם, מבלתי-יכולת למצוא בסביבה שלהם, הדלה והפרועה בתרבותה, דברים שייפכדו על שכלם, שמהם יינקו "דבש וחלב" להשקות בהם את "שירי-זהבם", נאלצו לעזוב את "ארץ-הציה", היא רחוב-היהודים בימיהם, לפנות עורף לחיי יום-יום ה"ז'ארגוניים", אם ראוי לומר כך, שמסביבם, להתרחק מהם כמטחוי קשת – ובכוונה מושכלה: בכדי ש"בת שירתם תִּמְתֵּם", היפה והנשגבה, "תתרפק" עליהם דווקא "לובשת עדנים, שלמת בד צחור". התנערות כוחות-התחיה שבהם, היחידים, האחרים, דחפה אותם, כאמור, לכתוב עברית כדבר המובן מאליו, וכדבר המובן מאליו דווקא עברית תנ"כית, שזו היתה ארץ-מולדתם בפועל – בעוד שרחוב-היהודים בוילנה לא היה ארץ-מולדתם השירית; ולא יכלו לקרוב זה אל זו כל אותה התקופה! לשיר בשפת קודש ויופי על חיי התפל והחולין של סביבתם הקרובה, הקיימה, אבל הבלתי-נכבדה, וכמעט הבלתי-קיימה, במובן הפילוסופי, נדמה להם לדיסונאנס גדול יותר מדי! ובפרט ברצותם להתחיל לכתוב סיפורי-אהבה ושירי-ידידות – אחרי הפסקה של שנות מאות ואלפים – בשפה היפה והשרידה, ודאי ש"טבעי" היה בשבילם מה שלא יכלו למצוא את החומר לזה במְּנְדלים ובגוונות (איזו אימה!) ובכל

אשר מסביבם ולא יכלו שלא לשוב לאנשי-הקדם, לאמנון ותמר, לדויד ומיכל, שזו השפה היפה היתה ממש בפייהם. קפיצה-לאחור זו לא רק שהיתה טבעית בשביל מצבם אי-הטבעי, כי אם גם בה היתה האפשרות היחידה בשבילם ובשביל מצב השפה אז. כי – אל-נא נשכח – הן שום כוח-חיים עצמי, מבלעדי מליצת התנ"ך, לא היה אז לעברית, כל מעט החיוניות שלה שאבה ממקור אחד, מן הספר היחידי שנשאר מאותו הזמן שבה חיתה, מלפני אלפיים שנה – והאם אפשר היה גם לנסות להשתמש בה לביטוי חיים אחרים, חיי מְנַדְלִים וגרונות, שבדוֹכָם ושגם שפתם "הבלולה והבזויה" כל כך רחוקה ואחרת? הגדר היה מזה – והראשונים שלנו, שהניחו יסוד לספרותנו החדשה, הכבולה והמלאה ניגודי-אין-מוצא עד היום, אי-אפשר היה להם שלא להתייצב מהעבר ההוא. כי לא רק הזרות של שימת פסוקים מן הנביאים בפי יהודי ליטאי הפחידתם – מפני זרות לא פחדו כל כך! – אלא, בעיקר, הפחידם הערוב של מין בשאינו מינו, של קודש וחול, שזה חל גם כשאינו מְנַדְלִים בעצמו מדבר עברית, כי אם אף כשמדברים עברית עליו – עליו, ולא על רועי-השרון, על גיבורי-יהודה, על שוכני-שומרון ועל נביאי-ירושלים... להתייצב מהעבר מזה, לנצח ולו במקצת את הניגוד, לקפוץ ולו עד החצי אל התהום, להמעיט ולו במעט את הזרות הנוראה שבדבר, אי-אפשר היה בלתי אם בכוחות-הענק של משורר-האמת כיל"ג, סוֹפֶה-סוֹפֶה, כשחזקו כנפיו, "פנה לבו – כמעט לגמרי – ממשואות-נצח, מהררי-קדם, מחלומות-חזון-לב" ("קריאת הגבר"), אשר בהם הלך בעקבות האד"ם בשיריו הראשונים, ככל חבריו ובני-גילו, ו"שיווה פניו – למרות הכל – לארצות-החיים, לעם בין ההולכים ישכב, יירדם" (שם). עד כמה קשה היה המעבר הזה אפשר ללמוד אפילו מאותה העובדה הקטנה, אבל האופיינית, שגם לאחר שהספרות המשכלית בהתפתחותה עשתה צעד להתקרב אל החיים המאוחרים, שלא מתקופת התנ"ך, נשארו, בכל זאת, כל שמות-העצם הפרטיים של גיבוריה רק תנ"כיים! גורדון עשה כל מה שהיה לאל ידו לחזק את שפת-עבר, להקשות עורה, לצרפה בכל מיני צירופים, בכדי לקרבה לשפה חיה ולהכשירה ככל האפשר להיות תרגום בלתי-אמצעי מחיי גְּצִיל ה"ד'ארגוני", ואף על פי כן, לעשות את הצעד האחרון, לקרוא לגציל ולא שמגר-בן-ענת – זה כבר היה למעלה מכוחותיו! על זה לא הרהיב בנפשו עוז! ב"העתקת" שמות-העצם הפרטיים של יהודי ליטא לְגַעַל, לשלמון,

לאחיטוב וכו' כאילו רצו מספרינו הראשונים למצוא כפרה וסליחה במקצת על הרגש-העוון של אי-טבעיות, כבואם לספר על חיי-הרחוב בשפה שהובאה מעל גדות-הירדן, וכאילו מצד שני, השם התנ"כי חיזק ואימץ בתוכם באיזה אופן את הרגשת-המציאות של הנפש המטושטשת אשר אותה יעבירו לעיני הקורא העברי!

ברם, כל זה בא לאחר כך. בספרו הראשון "אהבת דויד ומיכל" (תרי"ז), שבו אנו עומדים, עוד לא הרחיק יל"ג ללכת. בעת ההיא הננו רואים אותו והנה הוא עלם ליטאי-משכיל טיפוסי ה"עוזב קירות-ביתו להציג כף-רגלו על אדמת-נכר", היא "ארץ הסופרים אימים יהלוכו"; "נפשו תפחד אף רוחו בו תפוג".. ואמנם, המעבר מסוגיית "הדביק שני רקמים", שהליל מפרעתון דרש בה כל היום, ומ"השפיר והשליא", שידי דויד בעצמו היו מלוכלכות בה]ם] תמיד, עד – אהבת דויד ומיכל, ענין שנזכר רק בתנ"ך, והיודע יודע שגם שם נזכרה רק אהבתה היא ולא אהבתו הוא – המעבר ממהלך-המחשבות השורר על אודות דויד המלך, עליו השלום, עד הדיבור עליו כעל גיבור של רומן, כעל אוהב, נעים-זמירות ובעל-מלחמה – המעבר הריבולוציוני הזה היה בו באמת משום "אחיזת-חלחלה ופיק-ברך". ואולם העלם הירא ורך-הלכב שלנו לא מפני זה נתיירא; סימני פחד מפני האפיקורסות הגדולה שבדבר, מפני העזות שבשירה זו אין אנו מוצאים כאן. פה היתה רק יראה ספרותית, יראה מפני הקריאה: "שור, זה חדש הוא כתרונה, תפשוהו, וזרו פֶּרֶש עליו"... המשורר המתחיל שומע גם את הקריאה: אין חפץ בשירים לבני החיים... אהל עיקר-האימה אשר תבעתהו היא, כי אויביו וקמיו "חי יתפשוהו" – כמו איזה אגג שבשמואל א'! – והוא אוחז בקרנות המזבח המקודש להיסתר שם מ"אויביו": הוא נושא כפיו ועיניו לאבטוריטט, ל"אדם האחד", שיאספו ויסוך עליו באברתו. מכתב-המלצה על עצמו הוא מביא אליו מאת... העבריה בכבודה ובעצמה, רעייתו הנאוה של אד"ם, אשר העלם המתחיל מכר לה כל חושיו לצמיתות, והרי הוא, אפוא, גם עבדו ובנו של הכוהן.

ואמנם, הרבה עשה יל"ג בפואימה הזאת כמתכונתו שלל אביו ואדוניו. ההתפלספות ה"מתנגדית", לצורך ושלא לצורך, על הקנאה ועל ההצלחה ועל התקוה ועל כל יתר הדברים הכוללים והשמות המופשטים

שסופם הברה קמוצה עם ה"א, וכיחוד על האהבה, שהיא מתת אל חי לא לגווית-גבר, כי אם ללבבו, לנפש ורוח (דברי מיכל בת שאול!); הריטוריקה היבשה, השאולה, הנשנית גם ב"חנה", כי "הרוח לא ידע חלוף וחוק וחמת יד עוצרת", ובכלל, כל הקונצפציה הילדותית של השיר עם מזמורי התהילים על כל צרה שלא תבוא, עם תיאור תכונתו של שאול, אשר צדקיהו בבית-הפקודות בשעתו עמד עליה, כמדומה, הרבה יותר, עם תיאור תכונתו של דויד, על פי המסופר בשמואל, שהוא היה, פשוט, "תם" ו"צער-בעלי-חיים", אשר "לא ידע מרצח הישמר" (ח"ג ע' 52) – לא, לא לחינם התייחס יל"ג בעצמו, כשעמד על דעתו, לחיבור זה ולכוותיה כאל "מעשי-נערות"... שאול המלך, למשל, מייפה את גבע ב"חרושת-אמן ומעשה-מחשבת"... האם לא רק זה היה חסר? ...

ואף על פי כן לא נצדק, אם לא נראה, שגם בתקופת השירה הזאת של יל"ג, התקופה הראשונה שלו והרחוקה מאתנו ומטעמנו יותר מיובל-שנים, שגם בה מתנכר ומתראה המשורר המחדש הגדול לעתיד. כבר בה עומד הוא משכמו ומעלה גבוה על בני גילו המשוררים המתחילים. "ראשית חטאת היא לך ובמקומות אחדים מכתביך הפרושים לפני – הוא כותב ל"הזקן" בעת ההיא, בשנת תרי"ח – כי לא תוכל לעצור בעד שפתיך המהירות כעט סופר מהיר ותניח פרץ רחב לדבריך לזרום ולשטוף כנחל איתן! ואף כי טובים המה ונכוחים מאוד מאוד וכל הגיוניך נאהבים ונעימים ויבואו כמים מתוקים בקרב קוראם וכשמן בעצמותיו, בכל זאת יפרצו לפעמים חוק ניתן להם. כי גם בנהרי נחלי דבש וחמאה נטבע בכואם עד נפש, ומה גם במשל, אשר הקיצור נשמת אפו. ובשטוף הסיפור ההגדיי כזרם מים, שטוף ועבור – וצלל הרעיון הטוב והמוסר הטמון בקרבו במים אדירים. דמיון המשל לחרב חדה גומד ארכה, אשר תך בתנופה אחת ותחדור בקרב איש ולב עמוק, ורוב דברים יקלקלו פניהו וקהה הברזל. וגם השיר ישנא מטבעו להג הרבה" וכו'.

מבין השיטין הללו והמבטאים המיוחדים "כעט סופר מהיר" "טובים ונוכחים מאוד מאוד" – מבצבצת דיליקאטיות! של רע משכיל, שהוא גם אוהב-אמת ולא יחת מפני משפט קשה. אבל עם כל זה יוגד פה ברור, כי סוד-היצירה – הצמצום והמועט המחזיק את המרובה – כבר גלוי למדי לאברך הזה היושב בפוניבאָז'.

תחת זאת, את הבקשה, את התעיה, את מלחמת החדש והישן, את "חטאות הנעורים" המחרידים, שאנו רואים אצל משה ליב ליליינבלום, כמעט שאין אנו מוצאים כלל אצל האברך הזה – לא ביצירותיו ולא באיגרותיו – כשם שגורדון העלם לא ידע, כמאפו, למשל, להימשך במסירות-נפש אל הקבלה והחסידות ולא התעסק מעולם, כהלז, בהשבעות וסיגופים. גורדון כאילו נולד משכיל. רוחו היה צלול ובהיר תמיד, מימי נעוריו ועד ימי שיבתו; וגם בתקופת "אהבת דויד ומיכל" האידיאלית והרומאנטית, לכאורה, היה הוא, באמת, ריאליסטן גמור ופשוט, ריאליסטן קיצוני, ריאליסטן במובן המוגבל של מלה זו, בדרכי חייו ובהשקפת עולמו. גורדון האברך, אם נדון על פי הדוקומנטים האנושיים שהשאיר לנו מתקופת-חייו זו בשירה ובפרוזה, כמעט שלא ידע את משבר-הרוח של חבריו המתחמצים והמתפקדים, המציצים והנפגעים. הוא כאילו לא נפגע. אבל הריאליות והבהירות הזאת של ילדותו לא הצילו, כידוע, את זיקנתו. להפך, ברבות הימים שילם המשורר הפצוע בעד זה, כמו בעד הרבה צדדים מתכונתו, כמו בעד רבים ממושגיו השליליים ויתר הדברים הבלתי טובים שדבקו בו, במיטב נפשו ובשרו. החוטא בריאליות לוקה בה, וסוף ריאליסטן שכלי כמעט תמיד ליאוש גמור.

ו

יל"ג בתור אישיות, בתור אופי בתור תכונה אנושית. – ברם, שירתו של גורדון אינה נותנת לנו את המפתח לזה. שירה זו, מלבד צלילים רפים ממנה מקץ ימי חיי המשורר, נאמרה תמיד כלפי אחרים ובאזני אחרים. "לא פצחתי רינה עת אשה אירשתי, לא נשאתי קינה עת אותה גירשתי". ועוד מתהלל גורדון באותו השיר, ב"אתם עדי", כי עולם לא עשה את עטו קרדום לחפור בו, לא השמיע בו בקהל מה שיחו בביתו. כולו היה מוקדש לבני עמו ואלוהיו של המשורר, אשר "חלומות חלם, פתרונים ביקש" – והכל בשביל הקהל ולעיני ולעיני הקהל...

כן, על מהלך חייו הפרטיים הפנימיים של יל"ג האדם אין אנו יכולים לעמוד מתוך שיריו. רק לעת זקנתו המוקדמת המליט קטעי-שירים כמו "נכון אנוכי", "אחפש רוחי" ועוד שנים שלושה ב"שירי-השירים",

המרימים מעט את המסך ומראים את נפש האדם שבמשורר בכל פצעה ובכל אי-המוצא שבה. קודם לזה קשה למצוא שורות אינטימיות ביותר בשירי גורדון, אם כי ישנן, ובפרט ביחס לקוראו ולבן-דורו... מה שנוגע לעובדות החיצוניות של חייו, מעין אלה הנזכרות בשיר הנקוב לעיל, הנה לשוא נבקש גם את עקבותיהן, גם את רושמן בארבעת חלקי השירים. מי שרוצה לדעת מה היה האיש יהודה ליב גורדון ומה קרהו בימי חייו, עליו לילך ולקרוא את קובץ-איגרותיו – קרוב לשש מאות במספר.

ונאמר מיד: עד כמה שאפשר ללמוד מאיגרות יל"ג, היו חיי המשורר מחוץ לרגעי כתיבת שיריו, עניים, מוגבלים ומחסורי-פיוט. מלמדות, דאגת פרנסה, פקידות, משרתים, מלבושים, צרכים מרובים ויכולת קצרה, מותרות, ביקורים, רכילות, טינה בלב, יובל, מחלות והתחלות, מהומת גידול-ילדים... אלה, הילדים, גדלו כמו בכל בית בורגני וגרמו לצער ולצרות שבבתים כיוצא באלו. הבנות אוכלות ואינן עושות וקוראות רומנים והב-הב, והבנים אוכלים, מתרגזים ו"בילדי נכרים ישפיקו", כלומר מתהלכים בבית, ספרי גראמאטיקה והיסטוריה בידיהם, ופניהם זועפים...הסיבה היתה דלה ביותר, בלתי-תרבותית, קפואה, ויחוסי המשורר אליה היו, לרוב, אי-אינטנסיביים, בינונים, בעלי-בתיים. על שבן-מאפסים הקטן אינו רוצה ללמוד עברית מתאונן יל"ג הרבה, אבל במאפסים האב בעצמו אין החותן רואה כל דופי. הלא הוא מאפסים, עורך-דין או אינוז'נר פאבי – בונה-המסלה – ולאזו שלימות גדולה מזו יכול אדם להגיע? כל הריקניות, כל הבורגניות שבחיי היהודי המתבולל מבלי משים, כלומר, בחיי המסתגל היהודי – ומאליו, בלי כוונות מיוחדות – לאורחות בני רוסיה ולאינטרסי הממלכה הרוסית – כל זה לא ראה גורדון.

בשנים האחרונות למגורי יל"ג בטאָלז כתב מכתב אחד, מכתב פ"א בקובץ איגרותיו, שהרבה וידוי יש בו והרבה דין-וחשבון מחיי יום-יום של יל"ג. שם גם דברי-ניחומים לרַע, גם ענין הפולמיקה עם הרבנים, גם צדרכום, גם "בנו של המנוח מאפו, רופא-העיר אצלנו, נכון לצעוק חמס באזני הממשלה הגבוהה" על אשר חרפו החשוכים את אביו, גם אשת-המשורר שהלכה לדרוש ברופאים בקניגסברג, ולבסוף על הבדידות "זה שנים רבות אשב בעיר הדומה לכפר... ואני ותנובות-כפי בשפ"ק או כל מה שאני כותב בעניני-ישראל הננו פה כערער בערבה". —

ברם, האמת מצווה עלינו מפי גורדון לאמרה: גם עיר-הבירה, עיר ספ"ב, שבה קבע יל"ג את דירתו משנת תרל"ב ואילך, לא רק שלא מנתה את החסרון הזה של חוסר-אנשים, אשר "יוכל להראות להם פועל-ידיו לשמוע דעתם ולשאול בעצתם", כי אם בכלל לא הרחיבה הרבה את אפקי האידיאלים האנושיים של האיש יהודה ליב גורדון. הבטלנות המשכילית, מתובלה בבורגניות עירונית, קפדנות נשקפת אלינו גם מתוך מכתבי-המשפחה שכתב משם, מפטרבורג, למחותנו הזק"ן על אודות "מאכס" ו"נאדי", בניהם הישרים והמאושרים (איגרת ק"ו ועוד רבות בצלמה ובדמותה). יל"ג, שידע כל-כך להתפרץ בפני התאבנות הדת היהודית, לא נועז כלל לפקפק אף רגע בנחיצות הנימוסים העירוניים ודרכי החיים המקובלים אצל הגויים בני-הסביבה, שאליה שאף ונמשך.... הוא כמעט שהעריצם, התפלל אליהם, וודאי שהיה חושב את עצמו לאומלל אלמלא היה נהוג בביתו "כמו אצל הבריות". המשורר, שבפי צדקיהו בבית-הפקודות ידע להביע את אידיאל-האדם הכללי שלו בצורת "איכר איש חי, רב-פעלים", שהוא היסוד לקיום המדיני, הנה ביחוסיו אל האנשים הקרובים לו יש לא מעט ממושגיהם והשקפותיהם הבלתי-אצילים של הביורוקראט, השדכן הנאור או החנווני העשיר על האדם וערך-האדם...

הנאמנות של יל"ג לביורוקרטיה הרוסית, גם לאחר שחדל להאמין בטובה לישראל – והוא איבד את האמונה הזאת במוקדם – ראויה אף היא לציון. הוא לא היה מעולם פאטריוט רוסי, כרבים מבני-גילו המשכילים שכתבו רק רוסית. לעם הרוסי, לספרות הרוסית, גם כשהאמין בתומתו, כי הרוסים טובים בטבעם לישראל מהאשכנזים, למשל. הוא דווקא אהב את... אמריקה, ועוד בימי-עלומיו כתב לכבודה של זו שיר-תהילה בשם "ארץ חדשה", ומקץ הימים – "תשליך"... אבל את הממשלה הרוסית כיבד מאוד, היה נאמן לה בכל חושיו, ולפרטים היהודים הבורחים ונעלמים מעבודת-הצבא התייחס תמיד בלי כל חנינה.

כן, גם בפטרבורג נשאר יל"ג באורח-חיוו המשכיל הליטאי המתמרמר (גם על "הנבלות הנעשות מפני עשירים ועומדים במעלה"), המתבטל מפני אלה "העומדים במעלה", ה"מקרב-קטנים ועניים ממנו (איגרותיו, למשל, ל"רייכערסאהן בלי סגי-נהור"...), המתאונן על כל קטנה, המטיל מרה ומדבר סרה ב"אויביו", החושב ידיעת שפות לעיקר-

החינוך, הנותן דעתו לדברים כעין תיקון המחזור לימים נוראים, והעושה תעמולה בכתב ובעל-פה להחסיר אמירת איזו פיוטים ארוכים...

ומאיך גיסא, כאז כן עתה, מדי צאתו מקליפתו הצרה ומד' אמותיו לרון בדברים הנוגעים באמת לחיי הכלל, הרי זה איש אחר לגמרי. נפשו גחלי אהבה גדולה תלהט, ובאמת, בעוצם-האמת! על זה יעיד סגנון מכתביו שכתב למקורביו בענייני-השפה, בצרכי-הספרות, בנוגע ל"השחר" וליתר מכה"ע, בתיקונים הדתיים והחומריים, בישוב ארץ-ישראל. ענייני-הספרות וענייני-הכלל היו תמיד מרימים למעלה את ענייני גורדון הפרט, נותנים נעימה מיוחדת לקול-מכתביו, מלמדים אותו אפילו להכיר באנשים, סגולה זרה לו בכלל, לדעת מי לו ומי לצרו, במלה אחת, עושים אותו לאיש אחר. "שנאת החנופה ומשפט מיושר הוא אחד מראשי תכונות נפשו" – הוא אומר על ליליינבלום במכתב פ"ד. ועוד קודם, במכתב ע"ח, הוא מבקש את ידידו "לעמוד לימיננו" ו"ביחוד לימין ה' ליליינבלום". בכלל ראוי מכתב זה שיקראוהו ויחזרו ויקראוהו, בפרט מן "לחנם תפייסני" עד סוף העמוד, כל אלה המבקשים לראות את משוררנו בכל צדדי-הטוב שבו. מעניינים בנדון זה גם סוף מכתב פ"א, כל מכתב פ"ה, המכתב הידוע לסמולנסקין (פ"ח), מכתבים כקל"ט, כרכ"ו (בדברו על יפי הדפסת ספרו, והוא אומר: "יראה ורעד יבוא בי פן יחשיך יפיו את טובו...") ועוד רבים. כיוצא בזה מתעלה יל"ג – אף במכתבי-המשפחה שלו – כשהוא מדבר על נכדו, על אודות יעקב הקטן, יעקב בן מאפסים זה, שאחר-כך ניסה המשורר האומלל ללמדו עברית, אלא שמאפסים וסביבת מאפסים ניצחו את יעקב ואת יהודה גם יחד (איגרות שכ"ח, שנ"ח, שס"ו ועוד)... כמה ענין אנושי-אמיתי, לא רק יחס ביולוגי של אדם ליוצאי-חלציו, כמה אהבה ומסירות אמיתית!

כי בודד היה משורר-הקהל הזה גם לאחר צאתו את טאָלז ומרוחקה היתה נפשו מכל, והיא ביקשה לה אחיזה, איזו אחיזה... "האף אמנם תחיה באמונתך – הוא כותב להזקן מספ"ב בשנת תר"ם – כי יהיו דברי הימים לשפתנו ולא דברי הלילות, לילות-עמל אשר אין להם שחר?" ושם: "איה אפוא העתידים לכתוב את דברי הימים ההמה? בנך או בני או אולי יעקב נכדנו ויוצאי-חלציו? האינך רואה אנה אנחנו עולים ואת אשר יקרה לעמנו באחרית הימים?" (איגרת קס"ג).

אחרי קריאת מכתב כזה תגדל בעינינו הטראגיות ותקטן הקומיות של כל אותה ההתפעלות השפוכה במכתביו של המשורר יושב-פטרבורג לשתיים שלוש הנשים שידעו עברית בימיו (מלבד שרה שפירא, שכתבה בעצמה שירים). עוד במכתבים הראשונים מפלך וילנה תיזכרנה ברטט איזו "ידידה מרים". ואיזו "שפרה אלציק", אח"כ עלו על הבימה נחמה פִּינשטיין ושינה וולף בגרודנו, ובשנת תרנ"ב הופיעה עוד אחת: רבקה מבית ראטנער מצאריצין, שהמשורר ה"זקן" פונה אליה במכתב תצ"ה: "בתי היקרה! ... גורדון לא די שהוא רואה בכל אלו היודעות לכתוב שתיים-שלוש דלתות בשפת-עבר מילוי דברי הנביאים "וניבאו בנותיכם" ולא די שהוא מברך ברגשנות נוגעת עד הנפש גם את אלה, שהן, הקוראות עברית תפולנה להם לחבל בנעימים, אלא שהוא מרבה לדבר על "בנות-ציון" הללו גם במכתביו לאחרים: מי הנה? מי הנה? ... בכל לשון של בקשה הוא מבקש לדעת – מפיהן או מפי אחרים – "מי הן ומה חייהן, בנות מי הן ואם בעולות-בעל הן, נשי מי הן וכמה ימי שני חייהן, במה תעסוקנה הן או אבותיהן או בעליהן ואם יש להן בנים ובנות" ... הוא שולח להן את ספריו ומפרש להן כל הדבר הקשה ... "איכה לא אשמח בראותי אחת מבנות-ציון יודעת שפתי ומבינה הגיגי?" – הוא כותב... הצחוק נעצר בגרון... באמת, בת-ציון אחת כתבה לו או העתיקה מכתב-ידו של מורה שתי שורות בעברית – ואיכה לא אשמח המשורר בן-החמישים זעום-הנפש? ... איכה לא יגיל על זה המשורר? ... הוי, משורר עברי! מי ידע חיך ו"גילך"! ... מי ידע, למי אתה עמל...

"למי אני עמל?" – עוד ב"השחר" בשנת תר"ל הוצגה השאלה; אבל בספר-השירים לא יסומן, אימתי נכתב או נדפס השיר. ואמנם, אמירת שירה זו לפייטן עברי, שירה שראשיתה וידוי וסופה תפילה – כל יום זמנה הוא. למי אני עמל בשפה נשכחת? למה אני מדבר לעם בשפה לא-יבין? למה אנעים זמירות ושומע אין? והוא הולך ופורט את כל שדרות-העם: החרדים, המשכילים, הנשים, הדור הבא – כל השערים ננעלו... ולמי, אפוא, אעמול? אבל הוא מותיב לה והוא מפרק לה. השיר "למי אני עמל?" אינו רק שאלה, כמו שרגילים לחשוב, כי אם גם תשובה, והתשובה היחידה, שעד היום אין אחרת משמחת הימנה: למתי מספר

השרידים... לשנים-שלושה במחוז או בפלך... יהיו באשר הם... הם ידעו את נפשו השפוכה בשיריו... להם יזבח רוחו, יגיש דמעתו לנסך, יבך על צוארם, יחבקם וינשקם... —

והלא נמנו וגמרו ה"אסתטים" ועדיני-הטעם שבנו, כי יל"ג לא ידע כלל הגיגים ליריים, שיגעו עד הנפש... ולא ישימו האנשים אל לב, כי לא רק הלבביות השלמה שבשיר נערץ כזה שאנו עומדים בו, אלא גם הליצנות השנונה, הבאה פתאום ועוכרת את שלימות-הרושם בשירים כמו "טיפה זו מה תהא עליה" ו"מחלת הזכרון", נמרצה ואף לירית היא לגבי הקוראים, שיל"ג בוכה על צוארם, אותם הקוראים שנתחנכו על מאמרי חז"ל ושהמעבר מן הקריאה הליצנית, למשל, "העבירני בין שתי נשים", בתור סגולה לשכחת-הצרות, אל האקורד האחרון, "הכתב על גבי הקבר", שגם הוא אליבא דחז"ל סגולה לשיכחה — יש בו במעבר זה, בכדי להרעישם ולהרעידם רעד פיזי...אמנם, גם זה נכון, שמי שקיבל חינוך אחר, מי שלא למד בחדר ובישיבה, מלבד מה שטעמו אחר (הרי ראינו, שהשירים שאדם לומד או קורא בשחרותו, טעמם נשמר אצלו לכל ימי חייו, בעוד שהשירים החדשים שאנו קוראים יום-יום, מוצאים או לא מוצאים חן בעיני טעמנו, אבל גם המוצאים חן אינם נחרתים!), הנה הרבה צריך, פשוט, לפרש לו בשירי יל"ג, אם לא לתרגם... ובוזה אין כל ספק, שבפירוש לבן עולם אחר ולא כל שכן בתרגום ללועזי יאבדו רוב שירי יל"ג את טעמם האמיתי. כי מי שלקח מאירופה את התוכן והצורה יחד, כהרבה ממשוררינו וסופרינו החדשים וביחוד בז'ארגון, אותו נקל להשיבו לאפרו. אבל מי שהוא, בכל אירופיותו האמיתית, יונק משדי אמו, מי שכאירופי אמיתי מביא את העיקר מבית-אבא, מי שהוא בעצם פרי התרבות העברית המקורית, למרות מה שישב גם על ספסלי בתי-מדרש של זרים — זה לא כל כך על נקלה יורק לכלי אחר...

וגורדון, שהיה יותר אירופי מכל הכותבים עברית בימיו, הוא כולו שלנו — הנני חוזר על זה בעונג מיוחד — באורותיו ובצלליו. מכתב אחד שלו נשאר לנו על אודות אורי קובנר וספרו "חקר-דבר" (מכתב נ"ג, משנת תרכ"ו). ייקרא המכתב הזה, כי הוא ילמדנו הרבה בנדון שלפנינו. גורדון הוא יליד התרבות העברית, מליצה, בן משק-ביתה, הנאמן בכל ביתה והמשכלל את הבית ועושה בו כל בדק. כל לפני דיבורו, בדיחותיו,

הלצותיו, עקיצותיו, פתגמיו, אנחותיו, חרוזיו – הכל ממקור-ישראל, הכל מדוד באַמה המיוחדת, מעובד בכלל ועוד יותר בפרט ברוח העצמיות העברית. בקטנות: הוא משיב על איגרת-רעו מפני שאינו רוצה ב"גזילת-העני בביתו"; מתחיל הוא ב"בנין קל וחומר יצילך האל השומר מגזירת ספירת העומר". בהתנצלו על שלא מיהר לענות, הוא גומר כחוק ולא יעבור: "ועמך הסליחה למען תאהב", אלא שפעם, במכתב שנכתב בימי אלול, נוסף בחצאי-עיגול: "כי בוודאי תקום בימים האלה בכל יום ויום לסליחות" – בדיחת-דעת של איש שנשתחרר מחובה בלתי-נעימה והוא מתגולל במיטתו להנאתו. תמיד כתב "בחפזון גדול כפלים כיוצאי מצרים" והתאוננותו אף היא היתה בנוסח עברי אחד: "עיפה נפשי לכותבים". "בא למול ונמצא נמול" – היתה אחת ממליצותיו החביבות...

גם מה שנוגע לאחדים מ"שירי-ההגיון" הקדומים שלו שבחלק ראשון – הנה על כל האמנות היהודית הרבה שבשיר כ"אדם-דו-פרצופין" (השוה ל"המתאונן והמשורר" של אד"ם!) לא יעמוד האיש, שצורת השלמוניות הפיוטית מימי הבינים זרה לו, ועל כל מלאכת-המחשבת הלירית-הסאטירית – לכאורה תרתי דסתרי! – של שיר כ"טיפה זו מה תהא עליה" לא יעמוד הקורא כל צרכו, אם ישכח, שזה נכתב בדור הפולימיקה והעקיצה הגלויה, בדור שהאירוניה הקלה, הדקה, המרפרפת, הנוגעת ואינה נוגעת, לא היתה ידועה כל עיקר. בעת ההיא היה כמעט הכל נכתב בצורה פולימית, ב"פולמוס של קולמוס" מחוכם, ולרוב גם בלתי-מחוכם. ולרוב, גם בלתי-מחוכם. המליצות השמימיות, הבלתי-ראציונאליות כלל, שאהבו כל כך המשכילים, ה"ראציונליסטים", כביכול, היו צפות כשמן על פני פטפוטי-הפולימיקה הבלתי-מוגבלים. שלט אז אופן-דיבור של עקיפין, והמחבר הבא לכתוב הקדמה לספרו היה נוהג להתגולל על עצמו ולהיכנס בפולמוס עם עצמו. צריך לכתוב הקדמה; ספר בלי הקדמה הלא הוא כגוף בלא נשמה. ובכן, צריך לכתוב. אבל מה יכתוב? מה יקדים? היקדים זה וזה? – אך למותר. היקדים זה וזה? – יאמרו כי לא אמת בשפתיו. ואולי זה וזה? – זה גם כן אין לאל ידו, או לא ייתכן או לא יירצה. אבל הדור, אתם ראו! – היו מאירות עיני המחבר לפתע פתאום – הנה הוא מילא את הגליון ויצא, אפוא, ידי חובת הקדמה. יש להעיר, שבינתיים, אמנם, הביע המחבר המשכיל – בתוך הטיראדות הארוכות והיתירות והבלתי-נוגעות

לענין – את המעט שהיה עם לכו להגיד באמת ושלמרות "התחפשותו", כי לא היה כדאי בעיניו לאמרו, כי "אך לשפת יתר ייחשב" וכו', רצה מאוד מאוד להשמיעו ברבים, בעולם, ואף חשב אותו לדבר היחידי החשוב בעולם. באופן זה של "מה יתן ומה יוסיף לך לדעת, כי"... או "מה ימריצך, כי תדע, כי", "ומה בצע, אם אספר לך עוד, כי"... או "מה ממך יהלוך, אם לא תדע, כי".. – באופן זה "השכיל" גם גורדון לספר לצעיר אחד בהנאה ובפרטיות מרובה את "קצות דרכו בימי חייו על הארץ", כלומר, את כל הביוגרפיה שלו עד שנת תרכ"ג (איגרת מ"ה). אבל ב"טיפה זו מה תהא עליה?" הביא את המצאת-הדיבור הזאת כמעט עד לידי שלימות... ברם, יחד עם זה, מי יעז לכחש, כי דוקא המעבר הפתאומי מהליצנות הבלתי-לירית על אודות המגיד מקאָלם וצדקת הגביר אל האקורדים: "אולי השמימה אזרוק טיפתי" וכו' עד הסוף – כי דוקא המעבר הזה, כמו בשיר "מחלת-הזכרון" משתי הנשים לכתב-הקבר, מרעיש ומחריד בפתאומיות ובתקפו הלירי? – לבי לקורא אשר לא יחוש את זה...

"למי אני עמל?" – וסמוך לו השיר "האמונה והדעת". כעשר שנים מפרידות בין שני השירים האלה, שנעשו שכנים במקרה, אבל – היאומן? – שייכות רבה יש ביניהם! כי אותה התשובה שענה גורדון לעצמו על שאלת "למי הוא עמל?" מוצאת יסוד גדול ופירושו רב, אם כי לא ברור ביותר, בזה השיר השני. שכלו של יל"ג שאל אותנו: למי ולמה – שאלה שאין לה שום תירוץ, לכאורה – אבל מיד עומד המשורר על הטעות שבפירכה חמורה זו גופא. שהרי על כל שאלות ה"למה" ששאל השכל האנושי, ה"דעת", מאז ומעולם, אין תשובה, ואף על פי כן, כל זמן שהנשמה בקרבנו, יש בנו אמונת החיים ואנו עושים מה שאי-אפשר לנו שלא לעשות. כי סוד-החיים הוא בפעולות-החושים, ברכישת-נסיונות, בקומבינאציות ריפרופיות שונות, במינים שונים של התגלות חיונית, בדברים שלמעלה מן הדעת, מן השכל. השירה היא תמצית-החיים – הדבר הבלתי-שכלי ביותר... גם אצל בני עמים חיים ובעלי שפה חיה... בשפה נשכחה ודאי, אין שום טעם ונימוק שכלי לשיר... אבל גם אם נתאר לנו, שעברית תיזכר ואחרי בלותה תהיה לנו עדנה – איזה טעם שכלי יש גם אז לשיר בה? לפעול? לפעול על החציר-העם בקריאות שהוא חציר ולא

עם? ... ואולם, איך שיהיה ומה שיהיה, שר-החיים שבמשורר אינו נותן לו מנוחה ומכה אותו: כתוב שיריך על אפו וחמתו של השכל כי אתה שינקת מעמקי מקור האומה העברית ובה חיין, אי-אפשר לך שלא לשיר עליה, זאת אומרת, לחיות בה. שפה נשכחת? אבל גם זאת רק חשבון השכל יגיד: "לגבי עצם מהותך ומהות "הקוראים האחרונים" אין העבריה שפה נשכחת כל עיקר. מה עוד? רק אלה פיך מלא? אין מוצא! תהא אלה, כי בה, בשירת-האלה שלך כלחיין...

בשיר הנקוב נוגע יל"ג בכל זה, אם כי באופן מוגבל ובשימוש במלה "אמונה" במובנה הרגיל, המצומצם, ביחוד בסופו. אך על פי הטורמינולוגיה דשם בתחילה יוצא כך: בקרב העש-האדם ייאבקו, יתרוצצו שני אריאל: האמונה תתגבר עת החושים יאמצו, ובהרים השכל ידו וגברה הדעת, כלומר, הספקנות, הכפירה.

אַת עמי ראייתי מטל ברקֶשׁ,

מִרְדָּף מְמַלֵּי חֶשֶׁן, עָמוּס פֶּל סָבֵל;

הַדְּעַת אוֹמְרַת: תִּקְנֹתוֹ הַבָּל;

מַה כַּחוֹ, מַה קָצוֹ כִּי יֵאָרֶיךָ נַפְשׁ? –

ואז אין מקום, כמובן, ליל"גים. למי הם עמלים?.. אך האמונה מדברת ללבב משורר-העם, זה העם שעל פי השכל אין לו כל תקוה: "אל תירא יעקב אל תשתע ישראל... עם ענני שמיא יבוא לך גואל" – האמינה בחיים, צפה לנס – והתכונן אליו... החי אינו מאמין במותו, אף כי יודע הוא, שבוא יבוא, הוא עמל עד הרגע האחרון... הוא משלים "חוק-עבודתו". כל זמן שהחושים חיים, מוכרחים הם לפעול... ברצונם או שלא ברצונם... והפועל – נגאל... בכל אופן, בימי פעולתו... עמוד על משמרתך ומלא את תפקידך.

ויל"ג, אחד מבחירי האומה בדורו, הוא, על כל פנים, עמד על משמרתו ומילא את תפקידו. הוא פרץ גדרים, קיבל נשיכות-נחשים, ניתק קשרים, אבל מבלי משים, כמעט שלא ברצונו, בעל כרחו, מאליו טווה את

החוט הלאה, ולא עוד אלא שלימד גם אחרים לטוות. עמוד-ברזל היה יל"ג לספרותנו, ורבים נשענו עליו. יל"ג הדריך את הסופרים הצעירים, אשר האמין כי ברכה בהם. הוא רצה ביורשים, הוא ביקש לו יורשים... הוא קירב את ברינין, זה ששפך לו אחר כך את כוסו על פניו ויקרא בפאתוס בריניני: משורר אמיתי לא ישאל "למי אני עמל"! השירה בוערת בעצמותיו! כאילו אצל גורדון, ששאל, לא היה כך, כאילו על-ידי זה ששאל ולאחר ששאל פסקה השירה לבעור בו... אבל אין זה מן הענין. מן הענין הוא, שגורדון קירבהו, קירב את ראובן ברינין, כי ראה את כשרונו, ראה את הצטיינותו בין כל המתחילים אז למשוך בשבט-סופר. גורדון ניבא גדולות לאחד-העם. גורדון הביע את יחס-הכבוד המרובה שלו לברנפלד. גורדון אימץ את ידי המשורר דוליציקי וחיזק את לבו "לעבוד בכרמנו, להוציא פרח ולהציץ ציץ, להיות באמונה עם רוח-השפה ועם רוח-היום" (איגרת ר"ב). הוא לימד את הסופר המתחיל, "שיהיו כל מליו ומבטאיו נאמרים במנין, שלא יהיה בהם דבר אחד שאין בו ענין" (שם). אפילו בחג-יובלו השתמש בתור תעמולה לבאים אחריו: ראו, אותי לא שכחו, גם אתכם לא ישכחו, עבדו!

לֹא מִקֶּסֶם כְּנָב רְאִיתִי בְּחִלּוּמִי
 וְתַרְמִית עֵינַיִם גַּם אֶתָּה לֹא תַחֲזוּ:
 לְכֵן אֵל תִּירָא כְּמוֹנֵי מִשְׁחַת
 הֵא לָךְ עֲטִי, עֲלֵה, רֵשׁ מְקוֹמִי!

כל זה נאמר ימים מעטים לפני מותו. אבל זוהי שפת-החיים האמיתית.

אַיִמִים הַחַיִּים וְנוֹרָא מוֹתְנֵנוּ...
 אַךְ אֵל-נָא שְׁנִינֵנו מְפַנֵּיהֶם גַּחְתָּה,
 לֹא עֲצִים יִבְשִׁים אֲנֹכִי וְאֶתָּה.

 כְּמוֹנֵי כְּמוֹךְ אֵל-נָא גַּנְחֶם
 עַל חִלּוּמוֹת שְׁתַּחֲלוּם וְעַל אֲשֶׁר חָלְמָתִי...

כי הכרח-החיים בכל זה. הוא עשה כך מפני שלא יכול אחרת, מפני ששר-האומה לא הרפה ממנו. הוא מילא את תפקידו.

ז

עשרים שנה עברו משנת מות המשורר. ואולם באמת מת יל"ג עוד קודם. משנת תרמ"ה, השנה שאחרי צאת כל שיריו בד' חלקים, עד שנת התרנ"ב חי רק גורדון העובד ב"המליץ" ורב עם צדרכוים, גורדון העובד באנציקלופדיה שכתבתה משמאל לימין, גורדון החולה, המרוחק, המרוגז, שאפילו בנו אינו יכול לדור אתו בכפיפה אחת (עיין איגרת שע"ו), גורדון השוקע באינטריגות ספרותיות, הבא במגע-ומשא עם מְזַחִים ובחליפות-מכתבים עם נערים מערי-השדה, להשיב פתרונים ל"חידותיהם" (איגרת רס"ח), המרבה להתפאר באת אשר עשה ("ואם אני המוליד ועצרת?") ולהתרעם על שאיש אינו מכיר בפעולותיו – סימן לא-טוב כל עיקר... – אבל המשורר יל"ג – שירתו כבר הושרה! עודנו מיצר וכואב בצרת-עמו, עודנו כותב לפעמים מכתבים בענייני הכלל הקורעים את הלב (מכתבו הידוע לברנפלד), אבל בת-השירה עזבה אותו לנצח. עוד יש אשר יתנער ויכתוב "שורש-נשמת", שיר שבו הוריש תמונה חדשה למשוררים הבאים אחריו, אבל אלה הם הגיצים האחרונים. ומה שמכאיב ביותר, שהמשורר חש, כי נסתלקה ממנו שכינה, כי "לא בן-בית בסוד-אלוה הנהו", "כי אם כעני שאיננו בטוח אם הפתח לפניו סגור או פתוח" (שיירי השירים כרך א', ע' 55), ואף על פי כן, האדם הפרטי שבו אינו יכול בשום אופן להודות בזה, והוא סובל משנה. מתוך "יגון ופחד", "עשתונות-לב אבודות" הוא כותב שירים, ש"רוח-קט, חלש ורפה-כוח" מתגלה בהם, שירים שאין בהם כלום, שהוא בעצמו אולי חש, כי אין בהם כלום, ואף על פי כן הוא משלה את נפשו ונפש-אחרים, כי יש לו רב, אלא שאין הדור הספרותי ראוי לכך. הדיבור המתחיל "ואתה עודך שואל" במכתב תפ"ד הוא מתחילתו ועד סופו נהימה חולנית של ארי פצוע. "זה לי שלוש שנים מעת אשר הנחתי את קולמוסי העברי מידי ולא יספתי עוד לדעתו, כי מזימותינו ומורשי-לבבנו ניתקו והמחשבות הטובות אשר חשבנו על בני-עמנו היו כלא היו ועל מה נדבר ונשא חזון ומשא-דברנו? ולו הואלתי וכתבתי דבר מן הדברים, איזה הדרך אביאנו לפני הקהל ואיפה אדפיסנו? האם בעלים

הנובלים הנוצצים חדשים לבקרים וכו'? הטרם תראה בידי מי באה כעת ספרותנו וכו'? ומי אכזר על נפשו ועל כבודו אשר לכו ילך להשתתף עמהם?" ושם: "לא אכחד ממך, כי במשך הימים ההם לא נמלטתי מכתוב דברים אחדים, אשר אולי גם ראויים הם להיגלות, והמה טמונים בשולחני בכתובים". הדברים האחדים האלה היו – "השירים ממין הנקרא אלמקמא"ת" ... ובשביל אלה לא היה מקום מכובד לגורדון להדפיסם...

הירידה בחייו הפרטיים של יל"ג התחילה עוד בשנת תרל"ח, כשעל-ידי מחלוקת בעסקי-קהל בפטרבורג נמסר המשורר לרשות וכשגם לאחר ש"יצאה כנוגה צדקתו" והוא נשתחרר מבית-האסורים, נשאר בלי המשרה הציבורית. גורדון, אשר "לא שרתי לשר, לא שרתי לנדיבים" (ב"אתם עדי") נחשב אצלו לעמידה בנסיון גדול, אשר דבר "עמדו ושרתו לפני נכבדי-עמו בקרית מלך רב" נחשב בעיניו למעלה גדולה – כמה קשה היה כאבו כשפתאום נדחה מאת פני נכבדי-עמו אלה, "מטה-לחמו נשבר" והוא נמצא במצב של מחכה לחסדי-נדיבים... והוא הלא היה "איש גא". לפי מושגיו, והחיים על חשבון אחרים היו בלתי-אפשריים לו (עיין איגרות קס"ג, קס"ה, ואחריהן להזק"ן). אמנם, הוא מצא לו את פרנסתו, סוף-סוף, וגם היובל בשנת תרמ"ב והוצאת-שיריו, שבאה אחר זה, עודדו במעט את רוחו, אבל מצד שני הסבו לו שתי העובדות הללו, הנעוצות זו בזו, גם שבר-רוח, בראותו את בני-דורו והנה הם מתיחסים אליו לא כאשר פילל ו"לכל המון סופרי ישראל ומשכיליו אין בו עוד חפץ"...

"לא כילד ענוג המתחטא על אמו הייתי בכתבי את שירי "השארת הנפש" – כתב יל"ג להזק"ן בשנת תרמ"ג – כי מי כמוני יודע עד כמה רפו כוחותי ועיפה נפשי ורוח-אלהים סר מעלי. רק אהבתך הרבה אשר אהבתני והחמלה היתירה שתחמול עלי, הנה הוליכוך שולל לחשוב תועה, כי כל עמי יבך עלי במותי; ואני בעודני חי רואה יום-יום מה רבו צרי על דברי השנונים, ומה עצמו מצמיתי על אשר לא אשא פני-איש. והן זה בעודני חי ואף כי אחרי מותי" (איגרת רל"ז).

ואולם הצרה, באמת, כבר לא היתה ב"דברים השנונים" ובחמה אשר הם מעוררים לפעמים זעיר-שם, כי אם להיפך, בחוסר דברים שכאלה, בהעדר "צרים" ו"מצמיתים", ברפיון הכוחות ובעייפות-

הנפש... "אהה! – קרא המשורר בעת ההיא וילט את פניו – מכל חלומות
לא נשאר מאומה..."

אדם משורר כי ישיר ויחלום כל ימיו – ומכל חלומותיו לא יישאר
— מאומה

אז באה עליו גם הביקורת הידועה של ליליינבלום ב"מליץ אחד מני
אלף" – ותוסף לדכאהו. הרבה שורות במכתביו מן העת ההיא מעידות, עד
כמה המרה זו למשורר מר-הרות. גורדון השיא את עצמו ואת אחרים, כי
"ה' ל"ב לא יבין בשירים". ואולם ליליינבלום הן לא נגע כלל בערכו
השירי של יל"ג, כי אם בדעותיו, וזהו אשר הכאיב למשורר ביותר;
פשיטת-הרגל שלו, של כל אמונת-עלומיו, נתבלטה עוד יותר, בעוד שהוא,
כדרך המזקינים, לא הבין מה רוצים ממנו, מה רוצים ממנו הלאומיים
הפלשתינאים הללו...הרוחות שהחלו אז לנשוב בעם, המתעורר לקחת את
גורלו בידו, לשנות את מקומו, לאחוז בשפתו – לפחות, כפי שנדמה אז –
היו תזזיות יותר מדי לגבי בעל "דרך בת עמי"...ומי? מי הוא המתנפל
עליו? ליליינבלום, זה האיש אשר הוא, יל"ג, אהבתו תמיד כל כך, אשר
אליו ועל אודותיו כתב את מכתביו היותר לבביים, אשר אתו חלם לפני
לחדש ברוסיה מכ"ע כמו "החלוץ"... ועתה גם זה בין שוטניו... עתה גם
זה בין המריעים: עבר זמן-ההשכלה... כאילו בת-אדם היא ההשכלה
ותכזב... עתה גם זה קורא פסוק אחד: ארץ-ישראל, ארץ-ישראל... כאילו
ישוב ארץ-ישראל לא היה גם משא-נפשו הוא, גורדון, מאז... אבל... אבל
– ההשכלה מה תהא עליה? האם לא תהא זאת בגידה בה, אם ילכו אל
הרבנית מבריסק?! אבל – טוב, טוב... כלום הוא, גורדון, כלום הוא נגד
פלשתינה? הוא רק מפקפק, הוא "מחריש באהבתו"... והעל זאת
ירדפוהו?

ולא הבין המשורר המתרגז, כי מלבד מה שבעיני איש כליליינבלום
היתה שתיקת איש כגורדון בדבר שהיה בעיניו שאלת-השאלות – חטא
ספרותי, הנה באותה ההשתערות על הצד הפובליציסטי שבכל שיריו,
כלומר, על יחס המשורר לישועות הישנות, אשר להן בנעוריו נשא עינים
ולתקוות החדשות של הלאומיים החדשים, נתבטא כבר רוח התקופה
האחרת והשקפת-העולם האחרת על החיים, על העמים ועל ישראל
בעמים... לא יאהבו הזקנים, כי יהפכו להם את שלייתם על פניהם!

אמנם, מה שאמת אמת היא: בפרטי-תביעותיו לא צדק המבקר. התביעה, למשל, למה אין המשורר שר על הצדדים המאירים של חיי-הלאום, והמסקנה מזה, שאין גורדון, לפיכך, משורר לאומי – הרי אין אלו יכולות לעורר אלא לעג מר על השטחיות והתמימות של אותה לאומיות, הרוצה רק ל"חבב", לעשות תעמולה, לזרוק עפר-קילוסים בעיני המשטינים-המתבוללים... בנדון זה ליגלג גורדון בחכמה: טוב, אני אינני משורר לאומי; יהא כך; ואם כן מי הוא, אפוא, המשורר הלאומי: מיצקון? בכלל, רעועה היא ביותר שיטת הכינויים הלזו! ואולם אם גם נאמר להשתמש בה, אם גם נחזיק בטרמינולוגיה זו של משורר לאומי ובלתי-לאומי, הרי דווקא אז יל"ג הוא הוא המשורר הלאומי, כלומר, המשורר שהוא בעצמו לא היה תוכן לשירתו, כי אם הלאום, ורק הלאום, מתחילה תקוות-הלאום, שנכזבו, אחר-כך מכאובי-הלאום. יל"ג היה האיש שבת-שירתו לא ידעה שלום כל עוד אין שלום לעמה. כל הגיגו היה ש"לעמו יצא שמץ טוב ממנו" ("השארת הנפש"). ואפילו אם נניח, שנקודת-השקפתו היתה לפעמים מוטעית, שהשקפת-עולמו בכלל מוגבלת, שתכונתו האישית לא למעלה מבינונית; ואפילו אם נצרך לזה עוד תביעות שונות ונטען עליו גם את הטענה שרק את צללי בית-ישראל ראה ואת אורותם לא ראה – הנה אחרי כל אלה הוא הוא שנתן לעמו ולספרות-עמו את כל נפשו. הוא לא הרבה לדבר על נפש זו בשיריו: הוא השקיע בהם את כולה, את כל עצמיותו, את כל החזק והחשוב והקיים בעצמיותו. הוא פירנס במשך דור שלם את נשמות טובי-עמו – והשאיר לא מעט גם לדור יבוא. הוא היה "הגבר השמח לכל דבר חדש הבא לתיקון אומתנו העלובה". ואם זה אינו המשורר הלאומי – אם אתם רוצים דווקא בתואר-כבוד זה – מי הוא, כי נדענו?

איך שיהיה, ויל"ג היה האיש אשר ראה את עולמו אובד לו בחייו והכל שוקע, שוקע – מפנים ומאחור... "אבעבועות פורחות נבקעות כקצף על פני המים" היו לו כל אידיאליו משכבר הימים; פצעי אלוהיו שתתו דם – ודברי מבקריו החדשים היו לו כמלח על הפצעים האלה... גורדון – הקשה, הקודר, הבלתי דק ומורכב, לא היה, אף על פי כן, מוצל משניות ומקרעי שתי רשויות אף הוא, והזיקנה המוקדמת העמיקה, הרחיבה את הפרץ... דאגות על שהשכלה תכלה את היהדות הביע לא פעם עוד בעצם

ימי מלחמתו בעדה, ואף על פי כן נלחם לה, השתחווה לה, להשכלה, כי מוצא אחר לא היה לו. הן עלינו להיות בארץ כאשר חיינו... וניגוד זה, שנשאר לו עד אחרית-ימיו, מצא לו אז התגלמות עוד יותר מרה, יותר טראגית... רגלו של יל"ג לא בעטה גם אז בתוחלת הנכזבה, כמו שרגילים לחשוב ולומר; הוא עמד על רגלו האחת אובד עצות ועשתונות! הוא ראה את מעשי-הקונף הרבים של המשכילים השואפים להידמות לשדרת הפקידים הרוסים, הוא ראה את הטמיעה האחרונה של הבורז'ואזיה היהודית ברוסיה בנוגע למנהגים, אופני-חיים וכו', רבות משל זה ראה ממש בקרב ביתו – ואי-אפשר לומר, שהכרתו מצאה בזה איזו תוחלת נכזבה, איזו פשיטת-רגל... השנאה מצד בני עם-הארץ מתגברת הפוגרומים באו – רע, רע מאד, אבל ההשכלה מה היא אשמה, מה היא, כי תלינו עליה? מה שבכלל לא פולחן השכלה זרה, לא סרסרות ופרופיסיות חפשיות זרות על חשבון עם זר, שבהכרח עליהן להביא לידי זה שהביאו, נחוצות ליהודים, כי אם עבודה עצמית וריכוז המונים יהודיים צפופים, שלא יראו מפני פוגרומים, שיינקו ויתפרנסו מאוצרות-הטבע, שישתמשו בשפתם הם ויחנכו ילדיהם בבתי-ספר משלהם – כל זה, שהביע, בעצם, ליליינבלום בביקורתו, בשיטין ובין השיטין, היתה כמעט תורה חתומה לגורדון. בעומק-לבו, אמנם, היו מאז אידיאלים ציביליזאטוריים אמיתיים, שהובעו כל כך יפה במשל "יעלת סלע והנשר" (גם אלה משלי יהודה), בניגוד לתרבות היהודית, שהיא דתית-רוחנית: "יוגבים, איכרים, חוצבי-בהרים", בוני-מסילות כפאבי צריכים היו לרשת מקום הרב וה"פאקטור"; אבל יחד עם זה לא יכול מעולם להפריד בין האלמנטים השונים של ההשכלה... היתה בלבו הדאגה השווה "לדיבור צחות בלשון עם ועם וחוקי המורה" ולתורת-ישראל, שתשתכח בארגנטינה, אם לא יעשו שם לטובתה כל הדרוש (באחת מאיגרותיו האחרונות). כיוצא בזה היה לבו מופנה, ולכאורה במידה שווה, גם לישוב ארץ-ישראל וגם לישוב אמריקה – אבל עש-הניגוד לא פסק מלקוסס פנימה... לארץ-ישראל שלח את ספריו ובאמריקה האמין: ארץ-החופש אינה אסיה...

אמנם, לעשות דבר-מה בפועל – גם בחיים וגם בספרות – כבר היה תשוש-כוח בעת ההיא, בין כה וכה. באיגרת תצ"ח הוא מתחיל לדבר על עצת הבארוך הירש להגלות אותנו מעבר לים הגדול ועל עצתו הוא להוציא

מאסף חיבת-ציוני ועל מאמר "שיעשה שלום בין שתי התנועות הגדולות, שמשתייהן יחד תצא תשועת-ישראל", אבל גומר הוא בבקשה מתלוצצת, שהאמת בה היתה יתירה מהליצנות, שיתפללו בירושלים בחורבת ר' יהודה החסיד על החורבה של יהודה החסיד החדש...

כן, חורבה גמורה כבר היה אז יל"ג. כלו כוחותיו במלחמת-חייו, הוא קפא ועמד על נקודה מתה. הס... ואז התפרצה השוועה האינדיבידואלית – שוועה חלושה, חנוקה, אבל צלולה, אמיתית. אז נשכחה לרגע ההתאמצות הפיוטית להכריז, ש"מגל-הזמן קהה לכחיד קיומנו". אז נשמע מגרונו הקול, שאין האדם מגלה אלא כשהוא בינו לבין עצמו. לעת זיקנה אחרונה, ככלות הכוח וכבוא העזובה מהכל, ידבר האדם רק עם עצמו. אז יודה יל"ג, כי "ביקש אומץ לכו, ביקש ואין"...

הִנֵּה אֲנִי מֵת עַל אֲדַמַּת נֶכֶר, הֲרַחֵק
מֵאוֹהֵב נְרַע, הֲרַחֵק מֵאֲשֵׁתִי וּיְלָדֵי. מִי
יִשְׁמַע אֶת אֲנִיחֵי הָאֲחִירֻנָּה, מִי יִשִׁית
יָדוֹ עַל עֵינַי? מִי יִמַּד אֶת עַמִּי
מִכְאוּבֵי נִיסְפָר לְדוֹר מְרִי מוֹתֵי?
הֲיִסְפָּר בְּקֶבֶר חֲלָיִי נִיסוּנֵי בְּאֶרֶץ יִפְתָּבוּ?

דממה נשתררה בחורבה.

חתימה

כוח-החיים, שכבכל משורר היה בגורדון רב, לא נתן לו עד ימי היותר אחרונים להתיאש מכל וכל. כוח-חיים ויאוש אחרון – אלה הם שני כתובים המכחישים זה את זה. ב"בצאתי מטאלז" גומר המשורר-העסקן בתקוה, כי עוד יראה פועל-עסקנותו על דור שני ושלישי של בני-עירו; בהערה ל"בעלות השחר", כי עוד יקומו אנשי-חיל אשר יקימו את הגדר

הדחוייה; ב"השארת-הנפש" – כי עוד יימצא גבר יִרְא נפשו השפוכה
בשיריו, יבין הגיגו, יצרהו אף יפעלנו ובשר יעל ועור יקרום על הרוח. –
אל-נא נכזיב תקות המשורר הזאת האחרונה! הבה נהיה-נא האנשים
אשר ביקש! נבין הגיגו!

התרחקנו מגורדון – אבל הוא הוא הנקודה אשר ממנה אנו
יוצאים. הוא קנה-המידה שלנו, הוא העופל ובחן, שממנו מודדים את
המרחק; הוא הפנס, אשר על פיו אנו רואים, כמה הרחקנו לכת, וכמה,
אוייה, אנו מסתובבים עדיין במקום אחד.

הרבה מאידיאליו של יל"ג יכולים להיות בעינינו שנות שנתרוקנו
מתכנם – וכך הם באמת; אפילו על הרעיון האחרון שלו, שמתחילה אנו
צריכים להכשיר את עצמנו, לרכוש לנו מידות טובות בטרם אנו הולכים
למקום החדש ("גאולתנו ופדות-נפשנו") אנו יכולים לפסוח בלי הערה. גם
המושגים שלנו על מעלת-האדם יכולים להיות יותר עדינים; אפשר מאוד,
שיחס-הערכין האנושי שלנו בכלל בנוגע לטוב והרע, לרצוי והמוכרח,
למוסרי והבלתי-מוסרי, שמתוכו אנו ניגשים גם לשאלת-חיינו, לשאלת
חיי-עמנו, גם הוא יותר רחב, ההבנה שלנו – יותר חודרת. אנו אומרים:
חיינו לא-טובים המה, לא-מוסריים המה, לא-אנושיים המה, לא מפני
שאיננו מיטיבים לדבר לועזית בהברה הדרושה, לא מפני שדעת
ה"מאגיסטראט" אינה נוחה הימנו, ועוד עוונות וחטאים כאלה, כי אם אך
ורק מפני שנקרענו מעל האדמה ומעל כל העבודות האנושיות
העיקריות. עוד יותר מפאות בלתי-סרוקות שנואה עלינו ההתבוללות
המגולחה מפני השקר ושיפלות-האדם שבה; בה, עוד יותר מאשר
באורתודוכסיה המאובנה והתִרְשָה שלנו, אנו רואים את השטחיות השוררת
בנו, את הזיוף והפעילות שבאופי שלנו, שאין בו כל משקל עצמי והוא
מוכשר ונכון רק לחקות את האחרים וללק את קיאם... בדעתנו את אירופה
ממקור ראשון, חדלנו להתבטל מפניה, אם כי יודעים אנו, כמה פיגרנו
ללכת וכמה עלינו ללמוד ממנה בבנין חיים חדשים; יודעים אנו, כי לא
נעלים אנו מהם – הוי, כלל וכלל לא נעלים! – אבל הטובים שבנו אין
להם לנפול גם מהעומדים על סולם התרבות העליונה בין בני
אירופה. לטובים שבנו העיקר הוא לא שנישאר בחיים, בחיים השפלים
שעמנו חי כעת, ונהיה מוזגים בכפרים או משרתים בבנקים, כי אם שלחינו

יהיה ערך אנושי עגון, עמוק, יוצר. היהודים התקיימו ויתקיימו, יתמעטו או יתרבו, וזכות-הקיום יש לכל מי שיש לו אפשרות-הקיום. אבל איזה קיום – בזה יש לנו רצונות יותר מורכבים ויותר דקים מאשר למשורר המנות. ואולם לחוש כל מה שאנו חשים לימדונו כל אלה שבאו אחריו ויצאו בעקבותיו, אלה שחשבו על פיהו בדבר קלקולנו הדתי, רפיונו ואי-כשרונו המדיני, רוחניותו הפושרת, בדבר מהות השנאה אלינו, בדבר שאלת-הארציות. את ראשית הקריטריון מידו נקח. בשאיפתנו לרכוש עם הציביליזציה האירופית את התרבות היהודית האנושית, הנובעת מתוכנו – נזכור את הקרע הטראגי שהיה בלב משורר-ההשכלה ביחס לזה, את כל אי-המוצא שלו בנדון זה, נראה את עובי-הכותל, אשר אליו התפוצץ ראשו, ונלמד את כל אשר עלינו לדעת לרגל ענייננו.

חשבונו אנו כיום הוא מעין זה: התרבות הלאומית שלנו היא עניה, מוגבלת, אולי גם מפני תכונתנו הדלה, אבל בהרבה מפני העדר הפעולה החוזרת והמעשירה של ציביליזציה לאומית. איך שיהיה, וחסרי-תרבות איננו, לפי שעה, ובוזא ודאי שאיננו צריכים לאחרים וגם לא יועילו לנו האחרים, כי אין תרבות ניתנת בהקפה; זו אינה אלא הסכום הכולל של כל הנטיות והפעולות הרוחניות של העצמיות העממית, ורק ביד העם בעצמו לאמץ שארית-כוחותיו ולהעמיק, לשכלל ולהעשיר את תרבותו. מה שנוגע לציביליזציה לאומית, הרי זו אין לנו ואפשרות היותה לנו תלויה רק בפתרון שאלתנו הארצית. אם יהיה לנו ישוב משלנו, כלומר שאנו נהיה המתחילים בו והעמודים אשר עליהם ייתמך, אז ודאי שבו נשליט את הציביליזציה האירופית, שבהיותה נטועה אל ידינו לצרכינו ולתועלתנו, תהיה מאליה יהודית-לאומית; ואם לא, אם אין ארץ או אם אין כוח, אז אבדנו כמובן הציביליזציה האטורי מיד ובמובן התרבותי – בעתיד הקרוב או הרחוק. כי גם התרבות שלנו, שישנה לנו במעט, מכיוון שהיא עומדת תמיד ותעמוד תחת השפעת הסביבות הזרות, הרי אם גם תתקיים בנס לעולם, כאמונת בעלי ה"נצח-ישראל" שבנו, בהכרח שתהא אַקלקטית, מטושטשת, בלתי-פורייה, בלתי-חשובה...העיקר הוא, איפוא, שעלינו לחרוש בקרקע בתולה, להיות הראשונים, המייסדים, מניחי-הסוד ומחזיקי היסוד – בזה, ורק בזה, תלוי פתרון שאלת-קיומנו!

י"ג התמרמר הרבה על "עולי הימים המתמלטים מן החלונות", כלומר על הצעירים שהלכו, לכאורה, בדרך אשר התווה להם, שדיקדקו להיות "אדם" בצאתם... הוא בעצמו נרתע לאחוריו מפני המחזה שנתגלה לפניו ואשר היה כעין תוצאת הטפתו הוא. עולי הימים חדלו לגמרי להיות "יהודים באוהל", נמלטו על נפשם, ברחו, יען, לדעתו, שנתיראו מפני המפולת ומפני הריח הרע הנודף מהזקנים, והוא הוכיח הרבה את שני הצדדים ושפך אש וגפרית הרבה על חשכתם של אלה ועל הקארייריסמוס של אלה. ונתעלם ממנו, שאדם אמיתי בתכנו הוא זה ורק זה שהנהו יהודי אמיתי, כלומר, יהודי גא ומסור לעמו; נתעלם ממנו, שזה שהנהו בורז'ואי-אדם בצאתו אי-אפשר שיהא יהודי באוהל, ובעיקר נתעלם ממנו, שלא בקארייריסמוס כל האסון, שאדרבה ה"קארייריסטים" של אומות-העולם – הרופאים, האינז'נרים, הקבלנים המסחריים וכל העוסקים במילי דעלמא לטובתם הרגילה – מסייעים שלא בכוונה לבנין האומה שלהם; ורק עולי הימים שלנו, שיל"ג בעצמו הטיף להם כי "ייעשו לאנשים" – במובנו של הדור ההוא – הם, בהיותם ל"אנשים", לסוחרים, בעלי פרופסיות חפשיות וציבייליזטורים, בהכרח שלא לנו יהיו, בהכרח שילכו לשדה אחר, בהכרח שיעזבו את ה"מפולת", שאין להם מה לעשות בה, וילכו ל"מקום לא ישובו"...

גורדון הגיע עד סף ההכרה הארצית האמיתית – ויתן לנו לעבור עליו. הוא בעצמו לא עבר. הוא רואה את ישראל והנה הוא "בחור עני בין העמים", ואף על-פי כן אינו נמנע מזמר מזמור-תודה לתשוקת-הדעת של הבחור העני הזה, כלומר, לנטייתו ללמוד שפות זרות, להתגולל על מפתן בתי-הספר הזרים, בכדי שאחר כך יוכל להיות משרת טוב ב"אכלו בית איש יומו"... הוא יודע את האנטישמיות ואת כל היסוד החזק שיש לה בחיי העמים, ש"אנו קשים לאחרים ולעצמנו כספחת" (ח"ד), שאנו גם לנו גם לאחרים אבן-מעמסה" (ח"ה), אבל תמיד הוא מתנכל, אף על-פי כן, לנגוע בה רק מהצד הרוחני... אין הוא מכיר את הצד היותר עמוק שבדבר, אין הוא רואה, שמקור-השנאה הוא מפני שאנו ממלאים בין העמים מאז ומעולם תפקיד של משכילים-סרסורים, וככל אשר ימעט אצלם הצורך בתפקיד זה – והצורך הזה סופו תמיד להתמעט – כן תגדל השנאה... ולפיכך ישראל מתקבל לראשונה תמיד בזרועות רכות, פתוחות,

וכעבור זמן-מה הוא מגורש בחרפה, בפרסות-ברזל... בהתפרץ הפוגרומים של שנות-השמונים ניהם – אמנם, בדם! – אין דבר: רבבות-אדם לטבח לא יכריעו... עוד נחיה בארץ כאשר חיינו; ובקרוא לנו המלך נלך בנערינו ובזקנינו... כאילו לא חל ולא הרגיש, שהציביליזציה הרוסית, שעלינו להיות קומיוויאז'ורים אצלה, מלבד שתאכל את תורתנו ותרבותנו עד הפירור האחרון, הנה סופה למאוס במשרתים הזרים ולהתפרץ בפוגרומים חדשים, פוגרומי-רציחה ופוגרומי-בויקוט וגזירות, מזמן לזמן ומפקידה לפקידה – – –

אפילו המספר גורדון הבין, כי "לא לעולם חוסן בין עשירי ישראל, כי לא שורש בארץ עשרם, על כן אין מזלם קבוע מעשרם ומגדולתם" (סיפורים, ע' 201). עוד יותר הרגיש המשורר במצב "ההמון הנמוג, הגולים, המוץ הנידף הבורח ממדרשת הגורן" (כל שירי, ח"ג) ובתור איש יהודי משכיל הוקיר מאוד את עבודת-האדמה, כפי שאפשר ללמוד ממכתב אחד, שבו הוא שם לנס את המדובר במכתב על עסקו בעבודה זו, ש"היא יקרת-המציאות אצלנו". ולמרות כל זאת ועל אף כל אלה – בהגיע לידי מעשה – הוא שולח את אחותו המעונה למקום "אור-החופש יזרח על כל בשר". אמנם, הוא מתנצל: "לא אוכל להביאך בטח לשבת". אבל אי-הבטחון שלו בארץ-ישראל הוא לא מפני שהוא מפקפק אם זו היא הארץ שעל פי תנאיה נוכל להתחיל בה הכל מחדש, אם ארץ-ישראל, המיושבה כבר מנכרים כל כך הרבה, יכולה לשמש לנו מקום, שבו נתקע יתד בל תימוט ואנו מוכשרים באיזה מקום שהוא לתקוע יתד שכזו – השאלות הללו, שהתיצבו לפנינו בכל אימתן בעת האחרונה, הן לא היו לעיני גורדון. את הפרטים שאנו יודעים על ארץ-ישראל ואמריקה אחרי שלושים שנה הן לא יכול היה הוא לדעת אז. הוא לא דן על האפשרי, כי אם על הרצוי, ובכל זאת נתן את משפט הבכורה לא לארץ-ישראל, רק מפני שבאמריקה "יזרח אור-החופש על כל בשר". החופש היה בעיניו איזה דבר מחוץ לבני-האדם. איזה דבר שבארץ זו יזרח אורו ובארץ אחרת אין לו מקום. הוא לא ידע כי כאין הוא החופש מן המוכן לעומת זה שנקנה על-ידי עבודה עצמית. אמריקה חביבה עליו, מפני ששם תוכל אחותו האומללה לקחת מן המוכן – ואיש לא יכלימנה, אחרי ששם "על עמו ואלוהיו איש לא ייכלם". תחת לשלחה למקום ששם תרכוש לה בזיעה

ובעמלן את החופש הנאמן, הנתון לכל מי שעובד באמונה עם החיים, הוא בוחר להאשירה בחופש לקוח מן המוכן. טוב לקחת מאשר לרכוש – הארצי האמיתי לא יהגה כך. ואולם יל"ג, כאמור, עמד רק בפתח-הארציות. הוא עוד לא אמר: הבה נתחיל מחדש, הבה נלך אל הטבע, לרכוש ממנו במלחמה את קמחנו, ואז כל התורה אשר תהיה לנו תהא תורת עצמנו! הוא דיבר על שתי הגלויות: גלות-האומות וגלות הבערות הדתית בנשימה אחת, כאילו יש איזו נקודת-מגע בין שני החזיונות השונים-בעצם הללו. הוא לא נתן אומן בישוב ארץ-ישראל, אשר לעולם לא ייבנה בו היכל-תפארה לחיים, מחמת היסוד הרקוב שבו, מחמת הבערות והקנאות של הישוב הישן, ובאותה שעה לא ראה, כי אם קלקול הבטלה והשנוורות הארצי-ישראלית יכול בדרך-הטבע למצוא את תיקונו, ובכל אופן לא מן הנמנע הוא שבצדו ייווצר ישוב על יסודות אחרים, חדשים, אנושיים, הנה היישוב הישן הניו-יורקי, שהוא יותר קבוע וחזק, ודאי לא יתן מקום לחיים יהודיים עצמיים חדשים, שהציבליזאציה הזרה האמריקנית, אשר ילידי העברים ישמשו לה, כמו ברוסיה ובכל המקומות, תבלע את אלה ואת שארית התרבות העברית עד תומה, גם אם ישלחו שמה סידורים וחומשים כמה שישלחו.

שגה יל"ג בהרבה – ואנחנו, בני-האדם-היהודים בנשימה אחת, התרחקנו ממנו. אנו, שאנושיותנו האמיתית לא תתואר בלי הצורה היהודית שלנו וגאוננו היהודי בלי ההכרה האנושית האמיתית שלנו, אנו רחוקים אנו מקופת י. ל. גורדון. ואולם בהרבה, בפרט בשאלת קונקרטיזציה, עוד אתנו הוא, ואפילו בזו שאלת-השאלות שלנו, השאלה הארצית, יש אשר אנו מוצאים ממנו שורות כעין אלו שכתב לחובב-ציון אחד במכתב תק"ד – והנה אנו עומדים ממש אצלו – "אתה כפי הנראה – הוא כותב – רואה במלוא קומץ הקולוניסטים המקדרים עתה בהרי-ישראל גאולה שלמה לכלל-האומה ומדמה, כי שנת יקבצנו כבר הגיעה ובאה, ואני רואה, כי זהו יקבצנו של קבצנות".

"מלוא קומץ הקולוניסטים המקדרים" – ולא בידי עצמם, צריך היה להוסיף – על מקום אחד אנו עומדים, על מקום אחד! הכאב, הכאב הגורדוני, במקומו עומד! ...

היש ניחומין? היש תשלומין?

יל"ג לא ראה אותם. למכאובין הפרטיים ולגיאות-חייו ודאי של
היו. לקלוקלים העממיים המוחשיים – אף עתה, לפי שעה, אין פדות וישע.
ואולם בדרך כלל, בנוגע לצעקה הכללית: מה כל עמנו, אם לא קָלל,
ומה כל ספרותנו, אם לא מַצְבָּה? – בנוגע לזו יכול היה יל"ג, בלי ספק,
למצוא נחמת-מה בעצמו: עם המוציא "קוצו של יוד" הוא המעוז לה, אינה
בכל אופן. רק מצבת-אבן קרה.

(מתוך: 'הפועל הצעיר', אדר - סיון תרע"ג)